

אושר העממים:

שביעות רצונם של ישראלים מחייהם¹

נעם זוסמן* דמיטרי רומנוב*

סדרת מאמרים לדין 2004.03
מאי 2004

¹ אנו מודים לגבי אשכנזי, ללואיזה בורק ולצ'רלס קימן מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על ההסברים המלומדים והתמיכה בקליטת הסקר החברתי, ולרותי למפרט מבנק ישראל על הסיוע באיתור הספרות. * מחלקת המחקר, בנק ישראל <http://www.boi.gov.il>

הדעות המובאות במאמר זה אינן משקפות בהכרח את עמדת בנק ישראל

עיקרי הממצאים

אושר נחשב בעיני רבים למטרה המרכזית בחייו של אדם, ולפיכך גם כלכלנים מגלים עניין רב בתחום. בשנת 2002 ערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לראשונה, סקר חברתי המאפשר להתחקות אחר הגורמים המשפיעים על אושרם של הישראלים.

הסקר מגלה כי 83 אחוזים מהישראלים הבוגרים מרוצים מחייהם, בדומה לממצאים במדינות מתקדמות אחרות. להכנסת משק הבית השפעה חיובית מועטה על שביעות הרצון מהחיים, ולדוגמה המחיר ההדוני של מצב בריאותי תקין עולה בממוצע על שלוש משכורות חודשיות. האושר של הפרטים תלוי לא רק בהכנסתם המוחלטת אלא גם בהכנסתם יחסית לקבוצות אחרות: ככל שהכנסת משק הבית גבוהה יותר מזו של משק בית דומה (מבחינת הלאום, קבוצת הגיל וההשכלה) הוא יותר שבע רצון מחייו; דירוג כלכלי-חברתי שפיר של משק הבית לעומת משקי הבית האחרים במקום מגוריו תורם לאושרו.

אבטלה וחשש מאובדן מקום העבודה, המקנן בלב כחמישית מהמועסקים, הם גורמי מפתח בהסבר הפגיעה באושר. כשמביאים בחשבון, מחד גיסא, את אובדן ההכנסה של המובטל ומאידך, את הגידול בפנאי הכפוי העומד לרשותו, מתברר כי העלויות העקיפות הלא-כספיות של האבטלה הן כרבע מסך עלות האבטלה במונחי אושר. ממצא זה סותר טענה רווחת שהאבטלה היא בעיקרה רצונית. מהסקר החברתי ניתן ללמוד שבממוצע העובדים שעות ממושכות היו מעדיפים לצמצם את היקף משרתם לו ניתן הדבר לשיקול דעתם, שכן המחיר ההדוני של הפנאי שנגזל מהם עולה על תוספת ההכנסה.

לבסוף, שביעות הרצון מהמצב הכלכלי בהווה תורמת לשיפור הציפיות לעתיד הכלכלי. המצב הכלכלי של משק הבית והפרט נתפס כנתון לשינויים גדולים יחסית, יותר מאשר שביעות הרצון הכללית.

הקדמה

אושר נחשב בעיני רבים למטרה המרכזית בחייו של אדם, ומכאן העניין הרב שמגלים כלכלנים ואחרים בתחום. יתר על כן, אושרם של בני אנוש מקרין על מעשיהם, ולכך השלכות מרחיקות לכת. לאורך שנים משלה בכיפה הגישה הפוזיטיבית-אובייקטיבית להערכת תועלתם של הפרטים בהתבסס על התצורות והפנאי שלהם. ברבות הימים קנתה לה אחיזה גם גישה סובייקטיבית, המתבססת בעיקרה על הערכת הפרטים את אושרם (happiness), שביעות רצונם מחייהם (life satisfaction) וכיוצא באלה (Kahneman et al., 1999). מדובר בהערכה קוגניטיבית המביאה בחשבון מכלול גורמי רקע התורמים לרווחת הפרט בהווה, את מצבו היחסי לעומת קבוצת ייחוס, וכן את עברו וציפיותיו לעתיד.

דרך מקובלת לבחון את אושרם של בני אדם היא עריכת סקרים חברתיים הכוללים שאלות מפורשות על אושרם ושביעות רצונם מחייהם, וכאלו נערכים באופן שוטף בעיקר בארה"ב ובאירופה. החל בשנת 2002 נערך בישראל סקר חברתי דומה, והוא מאפשר, לראשונה, הצצה נדירה לשביעות רצונם של הישראלים מחייהם ולמארג הרכיבים הקובעים אותה. הסקר הישראלי מקיף הרבה יותר מדומיו בעולם, וכולל שאלות על טיב היחסים הבין-אישיים, סביבת העבודה והמגורים ועוד, אשר להם, כפי הנראה, השפעה ניכרת על האושר, אולם תשומת הלב שזכו לה בספרות המחקרית הכלכלית עדיין מעטה.

הטרוגניות בעולם הערכים וברווחה של אזרחי ישראל יכולה לשמש כר פורה למחקר על אושרם: אוכלוסייה זו מאופיינית בשסעים כלכליים-חברתיים עמוקים בכמה וכמה מישורים. אחד מהם הוא מידת הדתיות – בקוטב אחד מצויה אוכלוסייה רחבה של חרדים, שדפוסי חייהם שונים לחלוטין מאלו של החילוניים אשר בקוטב האחר. מישור מבדיל נוסף הוא אתנו-לאומי – יהודים מארצות מוצא שונות וערבים, ותיקים ועולים חדשים.

מטרת העבודה היא לעמוד על ההבדלים באושרם של ישראלים, ולכמת את תרומת המאפיינים הכלכליים-חברתיים לשביעות רצונם מחייהם. תשומת לב מיוחדת מוקדשת לסוגיות הקשורות להכנסה ולשוק העבודה.

סדר העבודה הוא כדלקמן: נפתח בתיאור תמציתי של הסקר החברתי של שנת 2002 ונדון בבעיות מתודיות הכרוכות באומדן שביעות הרצון. בפרק השני נאמוד את תרומת הגורמים השונים לאושר בדגש על משתנים כלכליים (הכנסה, תעסוקה ואבטלה). בפרק השלישי נבחן את תחומי החיים המשפיעים על האושר. בפרק הרביעי ננתח את ציפיות הנסקרים כתלות במאפייניהם ובהערכתם את מצבם העכשווי. בפרק החמישי נשווה את שביעות הרצון בישראל ובעולם, ונחתום בסיכום.

1. הסקר החברתי וסוגיות מתודיות

בשנת 2002 ערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) את הסקר החברתי הראשון, והיא מתעתדת להמשיך בכך בכל שנה. לסקר החברתי השיבו בני 20 ומעלה, והוא הקיף כ-7 אלפים נפשות, המייצגות כ-60 אחוזים מאזרחי ישראל¹.

¹ לא כולל את האוכלוסייה הערבית של מזרח ירושלים. לפירוט אופן הדגימה ראו אתר הלמ"ס באינטרנט www.cbs.gov.il, מחולל לוחות סקר חברתי.

הסקר החברתי מורכב משני חלקים – שאלון קבוע ונושא המתחלף בכל שנה. בעבודה זו נעשה שימוש בעיקר בשאלון הקבוע. השאלון נסב על מאפיינים סוציו-דמוגרפיים-כלכליים של משק הבית ושל הנסקר הבוגר, הדומים לאלו העולים מסקר כוח אדם ומסקר הוצאות משק הבית. בסקר החברתי ניתן למצוא מערך שלם של שאלות במגוון תחומים הנמצאים במרכז חייו של האדם, שהתשובות על מרביתן סובייקטיביות. בין התחומים מקום העבודה והביטחון התעסוקתי, קשיים בכלכלת משק הבית, תנאי המגורים וסביבת מגורים, מצב הבריאות, הדתיות, הקשרים החברתיים ועוד כהנה וכהנה.

בסקר שאלות רבות על שביעות הרצון מהתחומים השונים שפורטו לעיל, והשאלה על שביעות הרצון מהחיים היא: "באופן כללי, האם אתה מרוצה מחייך?". התשובות האפשריות הן: "1. מרוצה מאוד, 2. מרוצה, 3. לא כל כך מרוצה, 4. בכלל לא מרוצה"². העבודה שלפנינו מתמקדת בתרומתם של מאפייני הפרט להסבר שביעות רצונו מחיו.

בבואנו לבחון את גורמי הרקע המשפיעים על שביעות הרצון מהחיים – או האושר – מתעוררים ספקות מהותיים: האמנם התשובות לשאלות על שביעות הרצון מכילות מידע בעל ערך ומשמעות? שפע של מחקרים מלמד שהתשובות אכן משקפות את שביעות רצונם של הפרטים. (לדיון תמציתי ראו: Frey and Stutzer, 2002a). לדוגמה, אלו המדווחים שהם מאושרים מוערכים כך גם על ידי בני זוג, קרובי משפחה וחברים; הם גם נוטים יותר מהלא-מאושרים לחייך, לשמוח ואף להעלות זיכרונות נעימים. גם תגובות פיזיולוגיות, כפעילות המוח, קצב פעימות הלב, לחץ הדם וההתנגדות החשמלית של העור, מעידות על כך. התשובות בשאלונים חוזרים על שביעות רצון דומות, ומכאן שהן תקפות. השוואה בין התשובות לשאלונים אנונימיים לבין אלו שהתקבלו בסקרים הנערכים פנים אל פנים (כמו הסקר החברתי) מגלה פערים קטנים, ולכן ההטיה כלפי מעלה בשביעות הרצון המדווחת עקב רצייה חברתית אינה משמעותית³.

אחת הבעיות המטרידות במחקרים על אושר היא כיוון הסיבתיות: האם תכונות הרקע הן המובילות לאושר, או שמא האושר הוא המשפיע על דפוסי ההתנהגות של הפרטים: יתכן בהחלט שאנשים מאושרים מטבעם הם בעלי נטייה גבוהה יותר לרכוש השכלה, להתחתן, להתחבב על הבריות, להצליח בעבודתם וכיוצא באלה.

לפי מחקרים רבים לגורמים גנטיים, למבנה אישיות ולתכונות אופי (בעיקר אקסטרורוגנטיות ונירוטיות, וכנגדם הערכה עצמית גבוהה ואופטימיות) תרומה רבה לאושר (סקירה אצל Diener et al., 1999). האושר מקרין, תרתי משמע, על מאפיינים כלכליים-חברתיים של הפרט, ומכאן בחזרה על האושר. (ראו סקירות אצל Frey and Stutzer, 2002a; Inglehart and Klingemann, 2002). ואולם מחקרים על סדרות עיתיות הוכיחו מעל לכל ספק שהסיבתיות הישירה בין תכונות הרקע לאושר חזקה ביותר, והאומדנים של משוואות האושר בסדרות חתך ובסדרות עיתיות דומים (Clark and Oswald, 2002).

שאלות על שביעות רצון מהחיים ואושר מחייבות בחירה של תשובה אחת מבין כמה תשובות אפשריות, המסודרות במדרג. לפיכך נהוג לאמוד את משוואת שביעות הרצון תוך שימוש

² בשאלון המתחלף על פנייה מוצגת לנשאלים בני 50 ומעלה שפרשו מעבודתם גם השאלה הבאה: "בהשוואה לשנה שלפני פרישתך, באופן כללי, באיזו מידה אתה מרוצה היום מחייך? האם אתה מרוצה היום: 1. הרבה יותר, 2. יותר, 3. אותו דבר, 4. פחות, 5. הרבה פחות". הגורמים המסבירים את השינויים בשביעות הרצון של הפורשים מעבודתם ראויים למחקר נפרד.

³ דיון בבעיות אקונומטריות הנוגעות למבנה השאלונים ולשימוש בתשובות סובייקטיביות ניתן למצוא אצל Bertrand Mullainathan (2001).

במודלים של Ordered Logit/Probit. החיסרון במודלים אלו הוא הקושי לפרש את השפעות המשתנים המסבירים את התשובות שאינן בקצוות המדרג. כדי להתגבר על בעיה זו עברנו בדרך כלל למודל בחירה בינארית (Probit), ולשם כך קיבצנו את התשובות לשאלה על שביעות הרצון מהחיים באופן הבא: שבע רצון – מרוצה מאוד ומרוצה; אינו שבע רצון – לא כל כך מרוצה ובכלל לא מרוצה. קיבוץ זה תואם את התפלגות התשובות לשאלה על שביעות הרצון מהחיים, המעידה על הבחנה ברורה בין שתי הקבוצות שנבחרו. יתר על כן, מבדיקות שערכנו עולה כי כיווני ההשפעה של המשתנים המסבירים במודל הבחירה הבינארית זהים לאלו שהתקבלו במודלים של בחירה אורדינאלית.

2. הגורמים המשפיעים על שביעות הרצון

נעבור עתה לבחינת המאפיינים האישיים וגורמי רקע נוספים העשויים להשפיע על שביעות רצונם של ישראלים מחייהם. המחקרים השונים שנערכו בעולם מלמדים שלרוב מצב בריאותי ירוד, אבטלה, גירושים והכנסה נמוכה, בסדר יורד, הם בעלי התרומה הגבוהה ביותר לאובדן אושר. לשביעות הרצון תורמים גם התחומים המרכזיים הבאים: תעסוקה/פנאי, קשרים משפחתיים וחברתיים, תנאי דיור, סביבת המגורים, דתיות, גורמים פוליטיים-מוסדיים כמו זכות הצבעה ועוד.

את המשתנים המסבירים נחלק לשתי קבוצות עיקריות: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ומאפיינים כלכליים – הכנסה, דפוסי תעסוקה ואבטלה. האמידה תתבצע בשלבים; בכל אחד מהם נצרף קבוצת משתנים חדשה ונתייחס אליה בפרוטרוט.

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

תרומת המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הפרט לאושרו היא הרכיב הבסיסי בכל מחקר בתחום האושר. מאפיינים אלו חשופים פחות מהמאפיינים הכלכליים לבעיית הסיבתיות, ובחלק מהם ניתן לראות מעין משתנים אכסוגניים (למשל מין, גיל ומוצא, ובמידה רבה גם היות עולה חדש, השכלה ועוד). את האוכלוסייה הנחקרת חילקנו לשתי קבוצות מובחנות – יהודים וערבים. הבחנה זו מתבקשת לאור ההבדלים הניכרים ביניהן באורחות החיים, במצב הכלכלי-חברתי, באמונותיהן וכדומה. הסקר החברתי מאפשר לזהות במפורש את האוכלוסייה החרדית, השונה במאפייניה מהיהודים האחרים, ולכן חקרנו אותה בנפרד.

הסקר מראה שקרוב ל-5.2% ממשקי הבית היהודיים מגדירים את עצמם כחרדים, וסך הנפשות בנות 20 ומעלה המתגוררות במשקי בית אלו עומד על כ-195 אלף (5.8% מהאוכלוסייה היהודית הבוגרת, ו-8.7% בקרב בני 20-24)⁴. מספר הגברים הבוגרים במשק בית של בני 20 ומעלה שלמדו או לומדים בישיבה עומד, על פי הסקר החברתי, על 79.6 אלף, והוא נמוך בכ-17 אלף ממספר הגברים הבוגרים שהגדירו את עצמם חרדים בסקר החברתי⁵. משמעות הדבר היא שקיימת הטיה ניכרת כלפי מטה באומדן מספרם של החרדים לפי הלימודים בישיבה, כפי שהיה מקובל עד כה לזהותם בסקרים השוטפים של הלמ"ס.

⁴ כיוון שחרדים רבים מקימים משפחה עוד בטרם מלאו להם 20 שנה, הוא הגיל המזערי של הנסקרים, שיעור משקי הבית החרדיים והנפשות החרדיות באוכלוסייה גבוה יותר.

⁵ מתוך הגברים הבוגרים שהגדירו את עצמם חרדים, מוסד הלימודים האחרון של 30.8 אלפים (33 אחוזים) מהם לא היה ישיבה, ולעומת זאת 15.7 אלפים (20 אחוזים) מאלו שלמדו בישיבה לא הגדירו את עצמם חרדים.

נשים (למעט חרדיות) שבעות רצון מוחייהן יותר מגברים (לוח 1), בדומה לממצאים ברחבי העולם. מניחים כי הסיבות לכך הוא נטייתן לאופטימיות ולרגשות, בהתאם לתפקיד החברתי המיועד להן וציפיותיהן הנמוכות (Kahneman *et al.*, 1999). נשים חרדיות פחות שבעות רצון מהחיים מגברים חרדיים, אולי בשל הנטל הכבד של טיפול בילדים רבים ופרנסת משק הבית. צעירים מאושרים יותר ממבוגרים, ולעלייה בגיל השפעה שלילית פוחתת על שביעות הרצון עד שנות הארבעים לחיים, ומגיל זה שביעות הרצון עולה עם הגיל, כפי שנמצא בעולם (למשל Blanchflower and Oswald, 2000). אנשים מבוגרים מאושרים יותר – כנראה בשל הנמכת ציפיות וצבירת ניסיון בהתמודדות עם קשיים. ערבים זקנים מאושרים יותר מיהודים בני גילם. ניתן לשער שממצא זה נובע מהתמיכה המשפחתית בקשישים בחברה הערבית והכבוד הרב שרוחשים להם.

יהודים שבעי רצון מוחייהם הרבה יותר מבני דתות אחרות (לא מוצג בלוח). יהודים דור שני ומעלה בארץ מאושרים יותר מיוצאי אסיה-אפריקה, והאחרונים – יותר מיוצאי אירופה-אמריקה, אפילו כשמנטרלים את ההשפעה של עולי שנות התשעים שרובם מאירופה, ושביעות הרצון שלהם נמוכה מזו של ותיקים, בשל קשיי הקליטה. יצוין כי דתיים ומסורתיים-דתיים מאושרים יותר מחילוניים.

רוב המחקרים מעידים, כצפוי, שלמצב בריאותי שפיר תרומה חשובה להעלאת שביעות הרצון (Helliwell, 2003). מהסקר החברתי עולה כי בריאות לקויה, כפי שהיא נמדדת באופן אובייקטיבי, גגיעתה באושר קשה מזו של כל המשתנים שנבחנו עד כה. כאשר מחליפים את המדידה האובייקטיבית של המצב הבריאותי במדידה סובייקטיבית, ערכו של המקדם אף גדל: מחקרים מלמדים שאנשים מאושרים נוטים להמעיט בחומרת בעיותיהם הבריאותיות ומסתגלים להרעה במצבם הבריאותי, בפרט כשהיא אינה חריפה.

בישראל, כמו ברחבי העולם, שביעות הרצון של נשואים היא הגבוהה ביותר ואחריה של רווקים, גרושים/פרודים ואלמנים. התרומה השולית החיובית של נישואים לשביעות הרצון גבוהה יותר בקרב נשים (לא מוצגת בלוח). נישואים משפרים את שביעות רצונם של יהודים פחות מאשר זו של בני דתות אחרות. ממצא זה אינו מפתיע בהתחשב בהתערערות מוסד הנישואים בקרב בני ישראל. נשואים טריים מאושרים יותר מנשואים תקופה ממושכת, בדומה לממצאים מרחבי העולם (Clark and Oswald, 2002), ואילו גירושים לאחרונה מפחיתים את האושר.

עלייה של מספר הילדים במשק הבית מגדילה את האושר, בדומה לממצאים מהעולם. אצל יהודים לא-חרדים שביעות הרצון עולה מונוטונית עם מספר הילדים; אצל חרדים היא פוחתת עד 1.6 ילדים ולאחר מכן עולה, כפי שניתן לצפות בחברה המקיימת את מצוות "פרו ורבו"; אצל לא-יהודים האושר מגיע לשיאו ב-2.8 ילדים, ולאחר מכן הוא קטן. כאשר בוחנים את התרומה של מספר הילדים שנולדו לאישה לאושרה (לא מוצגת בלוח) מתקבלות תוצאות דומות, אלא ששביעות הרצון המרבית של ערביות מושגת ב-6.4 ילדים. יצוין כי הפריון הכולל של אישה ערבית עומד על 4.2 ילדים.

לוח 1. השפעה של משתנים סוציו-דמוגרפיים בסיסיים על שביעות הרצון מהחיים*

ערבים	יהודים ¹		המשתנה המסביר
	חרדים ²	לא-חרדים	
-0.378	0.990	-0.007	גבר
-0.051	-0.291	-0.069	גיל ¹
0.001	0.003	0.001	גיל בריבוע לאום ומוצא ³ :
	-2.802	-0.345	יהודי יליד אירופה-אמריקה
	-1.468	-0.330	יהודי יליד אסיה-אפריקה
		-0.507	עולה ⁴
1.364	1.949	0.839	מצב בריאותי אובייקטיבי שפיר ⁵
[1.472]	[4.202]	[1.171]	[מצב בריאותי סובייקטיבי שפיר ⁵] מצב משפחתי ⁶ :
0.670		0.343	נשוי
0.805		0.167	נשוי פחות משנתיים
		-0.621	גרוש ⁷
		-0.294	גרוש פחות משנתיים
1.407		-0.688	אלמן
0.120	-0.153	0.159	מספר ילדים במשק הבית
-0.022	0.049	0.000	מספר ילדים בריבוע השכלה ⁸ :
-0.126	-0.227	0.033	על-תיכונית
0.254	-1.212	0.405	אקדמית
			ההכנסה המשפחתית מכל המקורות
0.324	0.350	0.149	לנפש תקנית (אלפי ש"ח לחודש)
1,058	299	5,514	מספר התצפיות

- * כל המקדמים מובהקים ברמת מובהקות של 5%. הנתונים בסוגריים מרובעים הם של אמידה נפרדת, חלופית לזו של המשתנה המופיע שורה מעליהם.
- (1) יהודים – כולל עולים לא-יהודים.
 - (2) הגדרה עצמית של חרדי.
 - (3) הגדרת המוצא היא לפי יבשת הלידה של הנסקר, ולילידי ישראל לפי יבשת הלידה של האב. קבוצת הבסיס היא ילידי ישראל-ישראל.
 - (4) עולים משנת 1990 ואילך.
 - (5) אובייקטיבי: אין בעיה בריאותית או פיזית בששת החודשים האחרונים לפחות; סובייקטיבי: "מה מצב בריאותך בדרך כלל?".
 - (6) קבוצת הבסיס היא רווק. מיעוט מבוטל מהחרדים אינם נשואים או גרושים, וכך גם ביחס לגרושים ערבים, ולכן הושמט המצב המשפחתי מהאמידה.
 - (7) כולל פרוד.
 - (8) התעודה או התואר הגבוה ביותר. קבוצת הבסיס היא השכלה עד תעודת בגרות ועד בכלל.

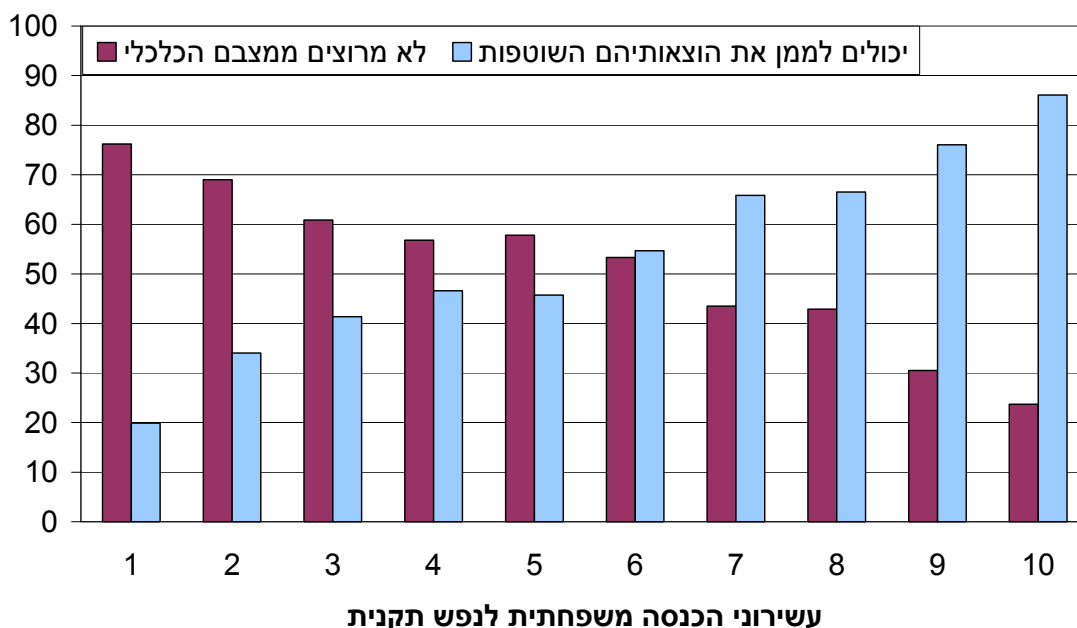
ההשפעה של השכלה (המוגדרת במחקרנו לפי התעודה או התואר הגבוה ביותר) על אושרם של יהודים לא-חרדים חיובית, גם לאחר שמביאים בחשבון את ההכנסה. הסבר מקובל הוא שלמשכילים יכולת גבוהה יותר להשיג את היעדים שהציבו לעצמם ולהתמודד עם קשיים, והם גם מגלים עניין בתחומים מגוונים, המעלים את שביעות הרצון מהחיים. בעולם מצאו גם

השפעה שלילית של ההשכלה על האושר כיוון שלמשכילים ציפיות גבוהות יותר. חרדים בעלי השכלה על-תיכונית ואקדמית פחות שבעי רצון מהחיים מחרדים בעלי השכלה תורנית ו"אחרת". ממצא זה אינו מפתיע, בהתחשב בחבורת הלומדים הגדולה המקיימת את מצוות לימוד תורה וזוכה להערכה רבה בקהילה החרדית. אצל ערבים רק השכלה אקדמית תורמת להעלאת שביעות הרצון.

ההכנסה

השפעת ההכנסה של הפרט ומשק הבית על שביעות הרצון מהחיים היא מזה תקופה ארוכה אבן שואבת למחקרים של כלכלנים על אושר. בטרם ניגש לבחינת תרומתה של ההכנסה לשביעות הרצון מהחיים יהיה מעניין לעמוד על הקשר בין התפיסה הסובייקטיבית של המצב הכלכלי ("האם אתה מרוצה ממצבך הכלכלי?") לבין המצב האובייקטיבי, כפי שהוא משתקף בהכנסת המשפחה לנפש תקנית. מדיאגרמה 1 עולה כי הפרטים מעריכים את מצבם הכלכלי כהווייתו. כך, למשל בעשירון התחתון 76 אחוזים לא-מרוצים ממצבם הכלכלי, לעומת 24 אחוזים בעשירון העליון. הערכה מפוכחת של המצב הכלכלי האישי עולה גם מהקשר ההדוק בין המענה לשאלה על היכולת לכסות את ההוצאות החודשיות השוטפות של משק הבית לבין ההכנסה המשפחתית לנפש תקנית.

דיאגרמה 1. ההכנסה המשפחתית ושיעורם של הלא-מרוצים ממצבם הכלכלי¹ ושל היכולים לממן את הוצאותיהם השוטפות² (אחוזים)

- (1) לא מרוצה מהמצב הכלכלי: לא כל כך מרוצה או בכלל לא מרוצה.
 (2) מצליח ללא קושי או מצליח לכסות את כל ההוצאות החודשיות של משק הבית למזון, לחשמל, לטלפון וכדומה.

נעבור עתה לניתוח השפעת ההכנסה על שביעות הרצון מהחיים. לפי כל המחקרים בעלי הכנסות גבוהות מאושרים יותר, והתרומה השולית של ההכנסה פוחתת עם עלייתה. אחת הסיבות לכך היא שהעונג מצריכה דועך עם הזמן בשל תהליך הסתגלות (habituation/adaptation), אשר

בעקבותיו הפרטים שואפים ליותר כדי לספק את מאווייהם. מעניין שברמת הכנסה נתונה, פרטים בעלי נטייה חזקה יחסית לערכים חומריים ואלו המונעים על ידי סיפוקים חיצוניים, לעומת פנימיים, מאושרים פחות (עיין ערך חרדים).

בסקר החברתי כלולה שאלה על ההכנסה המשפחתית החודשית ברוטו מכל המקורות. מלוח 1 מתברר כי עלייה בהכנסה המשפחתית ברוטו (לנפש תקנית) מגדילה את שביעות הרצון מהחיים. כדי לקבל תחושה של סדר הגודל, נחשב את המחיר ההדוני של מצב בריאותי שפיר לעומת רופף: אומדן ההכנסה של יהודים לא-חרדים הוא 0.149, בעוד שאומדן מצב בריאותי אובייקטיבי שפיר הוא 0.839, ומכאן שהמחיר ההדוני של בריאות טובה עומד על כ-5.6 פעמים ההכנסה המשפחתית ברוטו לנפש תקנית, שהם בקירוב 21 אלף ש"ח לחודש (כ-11 אלף ש"ח אצל חרדים וכ-8 אלף ש"ח אצל ערבים).

בדיקת אי-ליניאריות של השפעת ההכנסה על שביעות הרצון מהחיים כללה שילוב ריבוע ההכנסה המשפחתית באמידה. (לא מוצגת בלוח). נמצא כי שביעות הרצון פוחתת מעל הכנסה חודשית משפחתית של 130 אלף ש"ח בממוצע. לבד מההסבר המקובל של תועלת שולית פוחתת מהכנסה השתרשה גם התיאוריה של התאמת השאיפות (Easterlin – aspiration level theory, 1974), אשר לפיה עליית הציפיות החומריות והאחרות של הפרטים עם גידול הכנסתם מרחיבה את הפער בין הרצוי למצוי, וכתוצאה מכך שביעות הרצון מהחיים קטנה.

מחקרים רבים מלמדים שהאושר של הפרטים תלוי לא רק בהכנסתם המוחלטת אלא גם בהכנסתם יחסית לקבוצות אחרות. את יחסיות ההכנסה של משק הבית הגדרנו לפי שלושה מדדים: (א) מקומה בהתפלגות ההכנסות הכללית; (ב) הפער המוחלט בינה לבין ההכנסה הממוצעת של קבוצת התייחסות, המוגדרת על-פי תורת ההון האנושי; (ג) הפער בין המדד הכלכלי-חברתי של משק הבית לבין המדד הממוצע בעיר מגוריו. בניית קבוצת התייחסות זקופה לפי מספר מצומצם של מאפיינים המופיעים בסקר החברתי לוקה בחסר, משום שמערך מאפיינים אלה אינו תואם בהכרח את דפוס ההשוואה של הנסקר עצמו לסביבתו הקרובה.

באמידה א' (לוח 2) הוגדרה היחסיות כשיעורם של אלה שהכנסתם המשפחתית לנפש תקנית נמוכה מזו של משק הבית הנסקר. מתברר כי עלייה בסולם ההכנסות של משקי הבית מגדילה את הסתברותם להיות שבעי רצון מהחיים. אצל יהודים השפעת ההכנסה המשפחתית המוחלטת על האושר הופכת לשלילית עם הוספת משתנה ההכנסה היחסית, ומכאן שלהכנסה היחסית חשיבות מרובה.

באמידה ב' נבחנת ההכנסה של משק הבית לעומת ההכנסה של משקי בית המשתייכים לאותה קבוצת התייחסות זקופה, המוגדרת לפי קבוצת גיל (בני 20-45, בני 45-65, ובני 65 ומעלה) וקבוצת השכלה (אקדמאים או בעלי השכלה אחרת) יחד – וזאת בנפרד לכל קבוצת דת. אצל יהודים לא-חרדים, ככל שההכנסה המשפחתית מכל המקורות לנפש תקנית גבוהה יותר מזו של קבוצת הייחוס כך עולה שביעות רצונם מהחיים. גם במקרה זה ההכנסה היחסית עולה בחשיבותה על ההכנסה המוחלטת של משק הבית.

לוח 2. ההשפעה של משתני הכנסה על שביעות הרצון מהחיים*

משתנה מסביר	יהודים ¹		ערבים	סה"כ ²
	לא-חרדים	חרדים ³		
אמידה א'				
ההכנסה המשפחתית לנפש תקנית (אלפי ש"ח לחודש)	-0.056	-0.187	0.165	
שיעורם של בעלי ההכנסה המשפחתית הנמוכה יותר (אחוזים)	1.879	1.436	0.769	
אמידה ב'				
ההכנסה המשפחתית לנפש תקנית (אלפי ש"ח לחודש)	-0.074	0.088	0.673	
ההפרש בין ההכנסה המשפחתית לנפש תקנית להכנסת קבוצת ההתייחסות (אלפי ש"ח לחודש)	0.225	-0.058	-0.339	
בדיקת דיפרנציאליות לפי רמת ההכנסה : הפרש X עני ⁴	0.252	-0.087	-0.203	
הפרש X מעמד ביניים ⁴	0.268	0.186	-0.347	
הפרש X עשיר ⁴	0.041	-0.216	-0.525	
אמידה ג'				
ההכנסה המשפחתית מכל המקורות לנפש תקנית (אלפי ש"ח לחודש)			0.134	
ההפרש בין המדד הכלכלי-חברתי של משק הבית למדד של תושבי עיר מגוריו			0.040	
בדיקת א-סימטריות ההפרש :				
הפרש חיובי של המדד			0.019	
הפרש שלילי של המדד (ערך מוחלט)			0.047	
משתנים מפקחים ⁵	V	V	V	⁶ V
מספר התצפיות	5,514	299	1,058	3,750

* כל המקדמים מובהקים ברמת מובהקות של 5%.

- (1) יהודים – כולל עולים לא-יהודים.
- (2) ערים מזהות בסקר החברתי.
- (3) הגדרה עצמית של חרדי.
- (4) הפרש בין ההכנסה המשפחתית מכל המקורות לנפש תקנית להכנסת קבוצת הייחוס (אלפי ש"ח לחודש). המעמד הכלכלי לפי עשירוני הכנסה משפחתית מכל המקורות לנפש תקנית : עניים – עשירונים 1-4 ; עשירים - עשירונים 9-10. קבוצת הביקורת היא מעמד הביניים.
- (5) המשתנים המשולבים בלוח 1.
- (6) המשתנים המשולבים בלוח 1, וכן משתנה דמי לחרדי ולערבי.

כדי לבחון דיפרנציאליות בעוצמת ההשפעה של ההכנסה היחסית לפי רמת ההכנסה המוחלטת, חולקה האוכלוסייה מכל קבוצת דת לשלוש קבוצות הכנסה משפחתית לנפש תקנית : עשירים (עשירונים 9-10 בקרוב), מעמד ביניים (עשירונים 5-8 בקרוב) ועניים. אכן נמצאו פערים ניכרים בתפיסת היחסיות של העושר בקרב היהודים הלא-חרדים : עניים ובני מעמד הביניים שמצבם הכלכלי טוב מזה של קבוצת הייחוס מאושרים מהם, ולעומת זאת שביעות רצונם של

העשירים כמעט לא משתפרת כאשר מעמדם הכלכלי טוב יחסית לעשירים אחרים – אולי בשל תופעות שליליות הנלוות לעושר מסנוור, כמו חשיפה ציבורית ביקורתית, איום על הביטחון האישי ועל הרכוש וכיוצא באלה, המקזזים כמעט את כל התועלת הנובעת מתוספת המשאבים הכספיים והשררה (ובקצרה – מרבה נכסים מרבה דאגה). יצוין כי בספרות המחקר אין הסכמה לגבי עוצמת ההשפעה של ההכנסה המשפחתית היחסית, בהתאם למעמד הכלכלי: McBride (2001) מצאה כי היא מתגברת אצל בעלי הכנסות גבוהות, בעוד שאצל בעלי הכנסות נמוכות רמת ההכנסה המוחלטת משפיעה הרבה יותר על האושר; ואילו Senik (2003) מצאה כי דווקא העניים רגישים יותר להכנסתם היחסית.

אצל חרדים להכנסה המשפחתית המוחלטת תרומה חיובית לשביעות הרצון הגבוהה מזו של יהודים אחרים, גם כאשר משלבים באמידה ב' את מדדי ההכנסה היחסית, אולי בגלל מצוקתם החומרית. עוד כדאי להזכיר שאושרם של חרדים עשירים יורד ירידה תלולה בהשוואה לקבוצת הייחוס שלהם – יתכן משום שהחברה החרדית היא שוויונית יחסית ודוגלת בהסתפקות במועט וב"הצנע לכת". גם אצל ערבים ההכנסה המשפחתית המוחלטת תורמת להגדלת האושר, בהינתן ההכנסה היחסית – כנראה בגלל ממדי העוני בקרבם. ככל שההכנסה היחסית של הערבים גבוהה יותר שביעות רצונם מחייהם דווקא פוחתת, וזאת בשיעורים ההולכים וגדלים עם העלייה במעמד הכלכלי.

קבוצת התייחסות אפשרית נוספת היא המדד הכלכלי-חברתי הממוצע של משקי הבית ביישוב המגורים של הנסקר. בסקר החברתי ניתן לזהות במפורש את ארבע הערים הגדולות (ירושלים, תל-אביב, חיפה וראשון לציון), ובמשתמע ערים נוספות. לפי הסקר החברתי הערים המזוהות מאכלסות יחד למעלה ממחצית מן הבוגרים במדינת ישראל. אנו ניעזר במדד הכלכלי-חברתי של 2001, שמפרסמת הלמ"ס. זה מבוסס על שקלול גורמים שהתקבלו מסדרת משתנים כלכליים-חברתיים בשיטת factor analysis. (לפירוט ראו הלמ"ס, 2003a). כיוון שאנו משווים את רווחת משק הבית לזו הממוצעת של משקי הבית באותה עיר, בניגוד להשוואה שעורכת הלמ"ס בין הרווחה הממוצעת של משקי הבית בעיר, שלגביה קיימת התפלגות של משתנים כלכליים-חברתיים, לבין הרווחה של כל האוכלוסייה העירונית בארץ – נדרשת התאמה של המשתנים הכלכליים-חברתיים במדד שלנו. כך, לדוגמה, במדד של הלמ"ס (ליישובים עירוניים ולמועצות מקומיות) מופיע המשתנה שיעור דורשי העבודה, ולעומת זאת בסקר החברתי ניתן לדעת רק אם הנסקר עצמו מובטל, כלומר מדובר במשתנה דיכוטומי. לפיכך חישבנו לכל אחד ואחד ממשקי הבית בערים המזוהות את ערכי המשתנים המותאמים למדד שלנו⁶. המדד הכלכלי-חברתי שלנו הוא שקלול של ערכי המשתנים המותאמים לסקר החברתי, לפי משקולותיהם במדד של הלמ"ס.

מאמידה ג' בלוח 2 עולה כי ככל שהמדד הכלכלי-חברתי של משק הבית גבוה יותר מהמדד הממוצע של משקי הבית בעיר מגוריו כך גדלה שביעות רצונו מהחיים. התרומה של המדד היחסי לשביעות הרצון מהחיים אינה סימטרית: כשהרווחה של משק הבית נמוכה מזו של ממוצע משקי הבית בעיר מגוריו הפגיעה בשביעות רצונו גדולה בפי שניים ויותר מהתוספת לשביעות הרצון במקרה שהרווחה שלו עולה על זו של שכניו.

⁶ המשתנים שעבורם חושבו הערכים המתואמים הם: חציון הגיל, יחס התלות, אחוז הסטודנטים, רמת המינוע, ההכנסה לנפש ואחוז דורשי העבודה.

מאפיינים תעסוקתיים

המאפיינים התעסוקתיים של הפרט – הכנסתו מיגיע כפיו, היותו עצמאי או שכיר, היקף שעות עבודתו, משלח ידו, הביטחון התעסוקתי שלו ועוד – הם במקרים רבים נדבך מרכזי בעיצוב שביעות רצונו מעבודתו ומחיו. בסקר החברתי מצויות שאלות אחדות על עולם העבודה, שאותן לא תמיד ניתן למצוא בסקרים אחרים של הלמ"ס, ואלו ישמשו אותנו בסעיף זה.

לוח 3. ההשפעה של מאפיינים תעסוקתיים על שביעות הרצון מהחיים ומהעבודה*

שביעות הרצון של שכירים מהעבודה ¹	שביעות הרצון מהחיים		משתנה מסביר
	מודל 1	מודל 2	
0.236	0.073	0.101	ההכנסה מעבודה (אלפי ש"ח לחודש)
0.036	0.190	0.181	ההכנסה המשפחתית מכל המקורות (אלפי ש"ח לחודש לנפש תקנית)
	-0.310	-0.301	עצמאי המעסיק שכירים ²
	-0.478	-0.479	עצמאי שאינו מעסיק שכירים ²
-0.013		-0.012	שעות העבודה
	-0.108		משרה חלקית ³
	0.302		משרה חלקית X גבר
	-0.085		למעלה ממשרה מלאה ³
	-0.222		למעלה ממשרה מלאה X גבר
0.557			עובד צווארון לבן ⁴
0.358			קביעות
-0.863			חשש מאובדן מקום העבודה ⁵
V	V	V	משתני רקע בסיסיים ⁶
3,093	3,591	3,591	מספר התצפיות

* כל המקדמים מובהקים ברמת מובהקות של 5%.

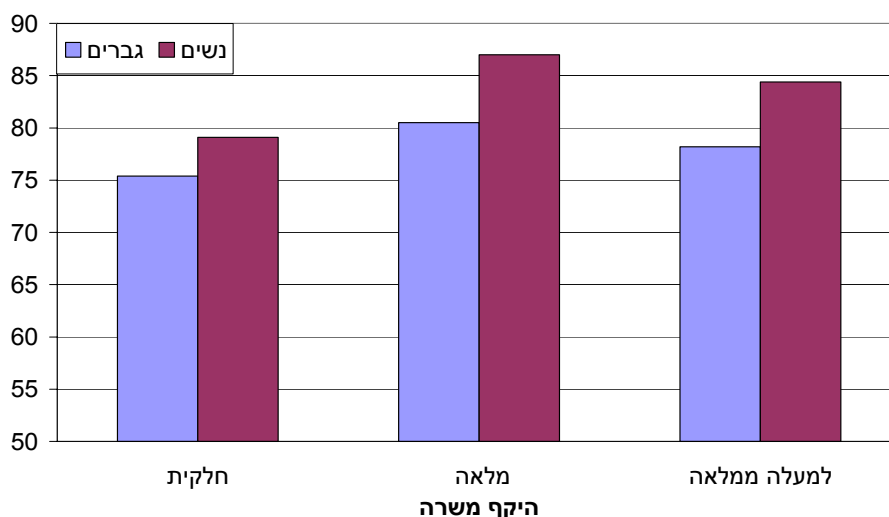
- (1) מרוצה מאוד או מרוצה מהעבודה.
- (2) לעומת שכיר.
- (3) הגדרת היקף המשרה היא כדלקמן (שעות שבועיות): חלקית – עד 35; מלאה – 35-50; למעלה ממשרה מלאה – מעל 50. קבוצת הבסיס היא משרה מלאה.
- (4) לעומת עובד צווארון כחול. משלחי היד של עובדי צווארון לבן הם: אקדמי, מקצועות חופשיים וטכניים, מנהלים ועובדי פקידות.
- (5) חשש גדול מאוד או גדול מאובדן העבודה בשנה הקרובה.
- (6) המשתנים הדמוגרפיים המשולבים בלוח 1, וכן משתנה דמי לחרדי ולערבי.

שביעות הרצון של עצמאיים מחייהם נמוכה בהרבה משל שכירים (לוח 3, מודלים 1 ו-2), בעוד שברחבי העולם נמצא שעצמאיים מאושרים יותר בזכות חופש הפעולה שלהם, העדר ממונים ופעילותם במסגרת עסקים קטנים. ניתן לטעון כי בשנת 2002, שבה נערך הסקר, שרר מיתון חריף,

שפגע בהכנסות העצמאיים הרבה יותר מאשר באלו של השכירים⁷, וגם כשמשלבים באמידה את הכנסתם מעבודה אין בכך כדי לנטרל את הפגיעה בתחושותיהם. בסקר החברתי מתבקשים העצמאיים להשיב אם הם מעסיקים שכירים אם לאו. מתברר כי אלו המעסיקים שכירים – כשני שלישים מהעצמאיים – שבעי רצון מחייהם יותר מעצמאיים העובדים לבדם, בדומה לממצאים מהעולם (Frey and Benz, 2003).

דיאגרמה 2 מציגה את שיעור שביעות הרצון מהעבודה לפי המגדר וחלקיות המשרה. בכל היקף משרה נשים שבעות רצון מעבודתן יותר מגברים, אולי משום שעדיין רווחת התפיסה כי הן מפרנסות משניות, ולכן בידן יותר חופש בחירה אם לעבוד ובאיזו משרה. בשני המינים שביעות הרצון הגבוהה ביותר מושגת בתעסוקה במשרה מלאה. מועסקים במשרה חלקית פחות שבעי רצון מעבודתם מאשר מועסקים במשרה מלאה – אולי מפני שרבע מהם חיפשו עבודה במשרה מלאה או עבודה נוספת ולא מצאו. במחקרים (Clark et al., 2001) התברר שמועסקות במשרה חלקית שבעות רצון מחייהן יותר מגברים המועסקים במשרה חלקית, ממצא המחזק את ההשערה כי עדיין התמחות האישה היא בעבודת הבית לעומת התמחות הגבר בעבודת חוץ. המועסקים שעות רבות (יותר מ-50 שבוע) פחות שבעי רצון מעבודתם מהמועסקים במשרה מלאה, אולם הפגיעה קטנה מזו של תעסוקה במשרה חלקית. בין המועסקים שעות רבות, נשים שבעות רצון מעבודתן יותר מגברים. סיבות אפשריות לכך הן שגברים מועסקים מספר שעות גדול הרבה יותר, וכפי הנראה קיימת אצל נשים סלקציה חזקה בבחירת עיסוק המכתיב עבודה מאומצת, כך שאלה הבוחרות בכך הן קרייריסטיות באופיין. חיזוק לממצאים הללו ניתן למצוא בלוח 3 לעיל.

דיאגרמה 2. שיעור שבעי הרצון מעבודה לפי מגדר וחלקיות משרה¹ (אחוזים)

(1) הגדרת היקף המשרה היא כדלקמן (שעות שבועיות): חלקית – עד 35; מלאה – 35-50; למעלה ממשרה מלאה – מעל 50.

אחת המגמות ארוכת הטווח המאפיינות את שוק העבודה הישראלי היא התארכות שעות העבודה, תופעה שהתגברה עם עליית חלקם של הענפים המתקדמים בתעסוקה וירידת כוחם של

⁷ לדוגמה, גביית מס הכנסה מעצמאיים פחתה בשנת 2002 בשיעור ריאלי של 15 אחוזים, ומשכירים – בכ-8 אחוזים.

איגודי העובדים. השוואה בין התרומה לאושר של תוספת ממוצעת להכנסה מעבודה ממושכת (מעל 50 שעות בשבוע) לעומת פרנסה משעות עבודה מקובלות $\beta(Y^L - Y^N)$, לבין הפגיעה הממוצעת מצמצום הפנאי, $\delta(H^L - H^N)$ - משוואה (3) ואומדני מודל 1 בלוח 3 - מגלה שעבודה מאומצת מפחיתה את שביעות הרצון מהחיים. מכאן שעובדים אלו היו מעדיפים לעבוד פחות שעות לו היה הדבר נתון לשיקול דעתם, בדומה לממצאים העולים מהסקר החברתי הגרמני (Merz, 2002). יש אפוא מקום לדון בסוגייה של אורך שבוע העבודה, על כל המשתמע מכך במונחי תפוקה לאומית ורווחה.

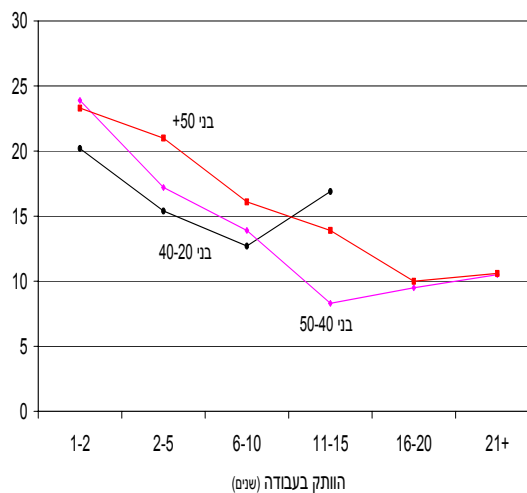
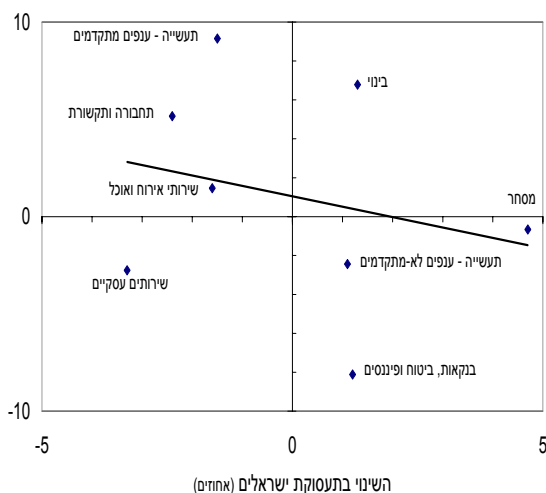
$$(1) \quad S^L = \beta Y^L - \delta H^L;$$

$$(2) \quad S^N = \beta Y^N - \delta H^N;$$

$$(3) \quad \Delta S = \beta(Y^L - Y^N) - \delta(H^L - H^N).$$

ביטחון תעסוקתי, המתבטא בקביעות ובהעדר חשש מאובדן מקום העבודה, הוא משתנה מפתח התורם להעלאת שביעות הרצון מהעבודה ומהחיים בכלל. בשנת 2002, אשר במהלכה התרחבו מאוד ממדי האבטלה, קרוב לחמישית מהמועסקים הישראלים חששו מאובדן פרנסתם⁸, בדומה לשיעורים המקבילים בארה"ב בשנים האחרונות, שכמעט לא הושפעו מתנודות במחזור העסקים.

דיאגרמה 3. שיעור החוששים מאובדן מקום העבודה¹ בקרב שכירים במגזר העסקי (אחוזים)
 א. לפי הוותק במקום העבודה והגיל
 ב. לפי השינוי הענפי בתעסוקת ישראלים²

- (1) חשש גדול מאוד או גדול מאובדן העבודה בשנה הקרובה.
 (2) הפער בין שיעור החוששים מאובדן מקום העבודה בענף לבין שיעור החוששים הממוצע במגזר העסקי. השינוי במספר הממוצע של המועסקים הישראלים בשנת 2002 בהשוואה לשנת 2001. לא כולל את ענפי החקלאות והחשמל והמים, בהם מספר המועסקים הישראלים מועט.

⁸ מעניין שגם כ-8 אחוזים מהעובדים השכירים בעלי קביעות חששו בשנת 2002 מאובדן מקום עבודתם.

החשש מפיטורים פוחת עם עליית הוותק במקום העבודה, והוא שב ועולה אצל עובדים ותיקים מאוד, תחושות המקננות בלב בני גילים שונים (דיאגרמה 3א). מבוגרים חוששים מאובדן מקום העבודה יותר מצעירים בעלי אותו ותק. תופעות אלו ניתן להסביר בהעדפה של מעסיקים לעובדים בעלי פרוץ גבוה ושכר נמוך, שהם בדרך כלל צעירים יחסית אשר צברו די ותק. הביטחון התעסוקתי של שכירים במגזר העסקי, אשר הועסקו בענפים שבהם התרחבה תעסוקת ישראלים בשנת 2002, היה גבוה מזה של עמיתיהם בענפים שבהם התעסוקה התכווצה (דיאגרמה 3ב). בחשש מאובדן מקום העבודה לא נמצאו הבדלים בולטים בין גברים לנשים.

נסיעה ממקום המגורים לעבודה ובחזרה כרוכה בעלות זמן, בהוצאה כספית ובעלויות לא-כספיות נוספות – נטל שהפיצוי עליו הוא הכנסה גבוהה יחסית ו/או תנאי דיוור משופרים בעלות נמוכה יחסית וסביבת מגורים נעימה (פרבור). הסקר החברתי מתאים לחקירת השפעתם של דפוסי הנסיעה לעבודה על שביעות הרצון מהחיים, שכן המועסקים נשאלים במפורש על משך זמן ההגעה לעבודה. כשליש מהם שהו בשנת 2002 חצי שעה ומעלה בדרכם מהבית לעבודה⁹. מסתבר שנסיעה ממושכת מקטינה את שביעות הרצון מהחיים, גם כאשר מביאים בחשבון את שביעות הרצון מהעבודה/הכנסה ומדירת המגורים. הארכת משך הנסיעה בשעה מחייבת פיצוי כספי חודשי בסדר גודל של כ-1,800 ש"ח, השקול לשליש מהשכר נטו, קצת פחות מהשיעור שמצאו Stutzer and Frey (2003) בגרמניה. לא מצאנו תחלופה בין משך הנסיעה לעבודה לבין שביעות הרצון מהעבודה ומהדירה.

אבטלה

אבטלה היא גורם מרכזי לירידה בשביעות הרצון של הפרט: הכנסתו פוחתת והוא נחשף לעלויות עקיפות (non-pecuniary/psychic cost) כפגיעה בדימוי העצמי ובמעמד החברתי, אובדן מגע אנושי עם עמיתים לעבודה ועוד. מחקרים מדיסציפלינות אחרות הראו כי אלו באים לידי ביטוי בעלייה של שיעורי ההתאבדויות, התמותה והתחלואה, בהתרופפות קשרי הנישואים, בהתגברות הפעילות העבריינית וכיוצא באלה. מהסקר החברתי עולה כי הפגיעה בשביעות הרצון של המובטלים אכן משמעותית.

א-פריורי כיוון ההשפעה של משך האבטלה על שביעות הרצון אינו חד-משמעי, וכך גם הממצאים מהעולם (Lucas et al., 2002): מחד גיסא, מחקרים פסיכולוגיים מצביעים על תחושת ייאוש, המתגברת עם התמשכות האבטלה; מאידך ישנה התאמת ציפיות כלפי מטה ולכן בטווח הארוך הירידה בשביעות הרצון פוחתת. מהסקר החברתי עולה כי מובטלים, שלא היו מועסקים בשנים עשר החודשים שקדמו למועד עריכת הסקר נפגעו פחות מאבטלתם – אולי בשל הסתגלות או סלקציה ביציאה מאבטלה: אלו שאבטלה ממושכת אינה פוגעת קשות בשביעות רצונם מהחיים אינם ממהרים להשתלב בעבודה¹⁰.

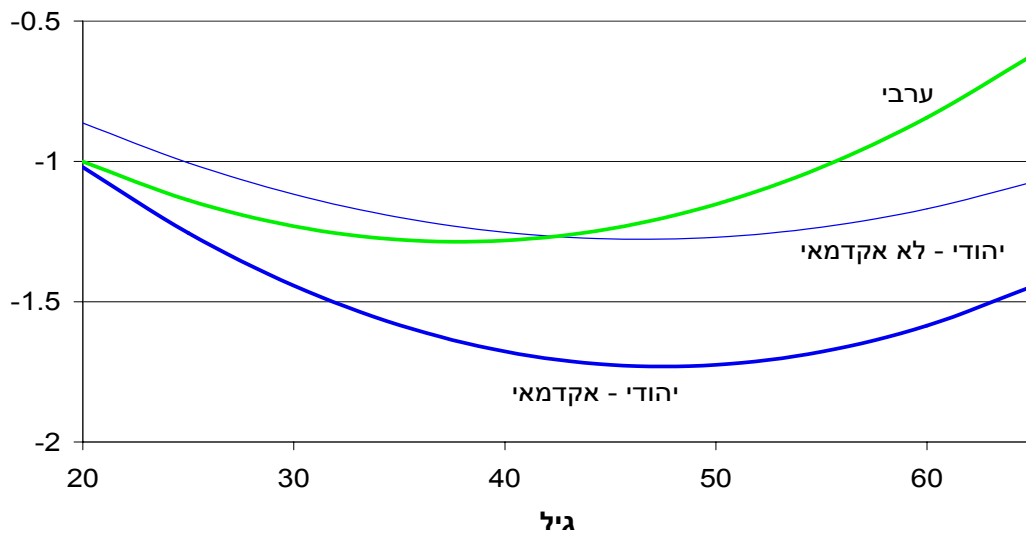
דיאגרמה 4 מציגה את ההשפעה הדיפרנציאלית של האבטלה על האושר לפי הגיל, הלאום וההשכלה. פגיעה קשה יותר מיוצגת על ידי ערך שלילי יותר. שביעות הרצון הנמוכה ביותר של מובטלים מתקבלת סביב גיל 45. במרבית המחקרים בעולם נמצא כי השפעת גיל המובטל על שביעות רצונו היא בעלת הצורה U, והיא מזערית בקבוצת הגיל 30-49: צעירים ומבוגרים

⁹ לפי סקר תקצוב זמן 1991/1992 (הלמ"ס, 1995) משך היוממות הממוצעת היה כחצי שעה.
¹⁰ עם זאת, יש לסייג ממצא זה משום שאין יודעים אם המובטלים בעת עריכת הסקר היו בשנים עשר החודשים שקדמו למועד זה מובטלים או לא השתתפו בשוק העבודה.

מוטרדים פחות מאבטלה מפני צרת רבים, וצעירים גם מעריכים כי מדובר בתופעה חולפת. שביעות הרצון של מובטלים נמוכה מזו של מובטלות, בדומה למצב בעולם (Praag and Ferrer-i-Carbonell, 2002), וזאת כנראה משום שבמקרים רבים עיקר פרנסת משק הבית מוטל על הגברים. הפגיעה בשביעות הרצון של מובטלים עולים חדשים עולה על זו של ישראלים ותיקים, כנראה בשל יתר החשיבות של העבודה בסולם הערכים שלהם, ובשל מגבלת נזילות חריפה יותר ומיעוט מערכות תומכות לעת מצוקה.

מובטלים משכילים נפגעים יותר מאחרים, יתר הגורמים קבועים. ניתן להציע כמה הסברים לכך: הפסד הכנסה ניכר (שיעור התחלופה, דהיינו היחס בין דמי האבטלה לשכר ערב האבטלה, פוחת עם השכר); חשיבות גדולה שמשכילים מייחסים לעבודה ועניין רב יחסית שהם מגלים בה; השיעור הנמוך יותר של האבטלה אצל משכילים, שבגללו הפגיעה בהם, לנוכח קבוצת ההתייחסות שלהם, קשה יותר. הירידה בשביעות הרצון של מובטלים ערבים קטנה יחסית, במיוחד בגילים המבוגרים, כנראה משום שחוסר תעסוקה אצל ערבים מבוגרים שכיח.

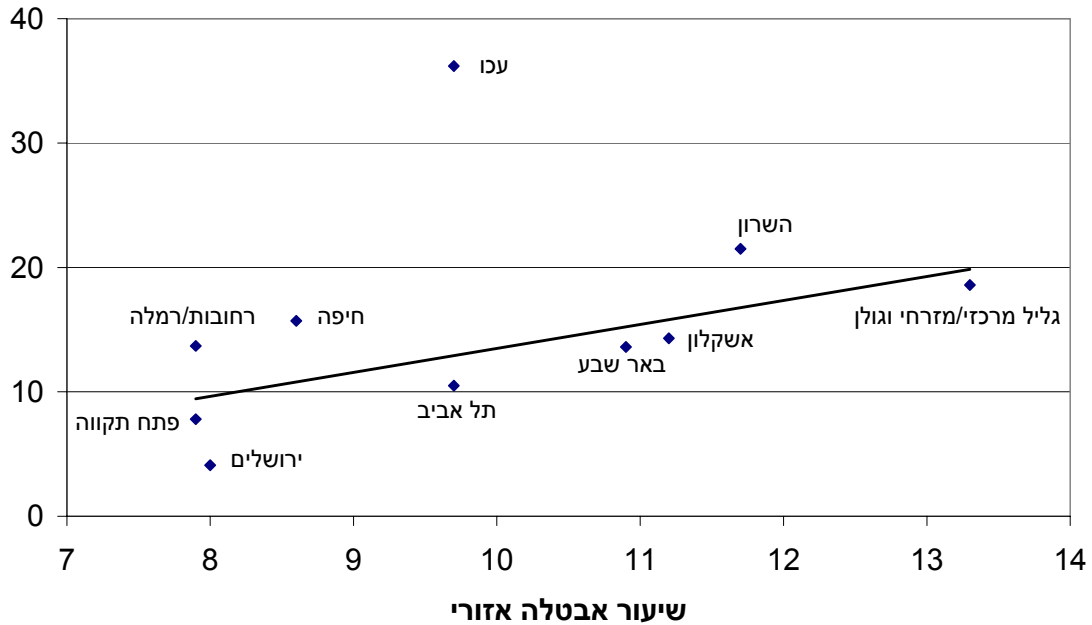
דיאגרמה 4. הירידה בשביעות הרצון מהחיים של מובטלים לפי הגיל, הלאום וההשכלה

בדיאגרמה 5 אנו בוחנים את הזיקה בין שיעור האבטלה בנפות השונות ברחבי הארץ לפער בשיעור שבעי הרצון מהחיים בין מועסקים למובטלים. שביעות רצונם של מועסקים עלולה לפחות באזורים מוכי אבטלה בשל החשש מאובדן מקום העבודה או ירידת שכר בגלל עודף היצע עבודה. אשר למובטלים – ניתן לשער שירידת סיכוייהם למצוא עבודה פוגעת באושרם, אולם נגד זאת, צרת רבים עשויה לשכך את הפגיעה. מתברר כי באזורים מוכי אבטלה אושרם של המועסקים נמוך מאשר בשוקי עבודה איתנים, בשל החשש מאובדן מקום העבודה, אולם אושרם של המובטלים נפגע עוד יותר, כך שהאמרת שיעור האבטלה מגדילה את הפער בשביעות הרצון בין מועסקים למובטלים. תמונה דומה מתקבלת גם בחלוקה למחוזות. אם מנכים את החשש מאובדן מקום העבודה, נמצא כי שביעות הרצון מהחיים של מועסקים באזורים מוכי אבטלה דווקא גבוהה יותר מאשר באזורים בהם שיעור האבטלה נמוך – יתכן משום שהם חשים ששפר חלקם. Clark (2003) מצא כי עלייה בשיעור האבטלה הכללי או באזור המגורים פוגעת בשביעות הרצון

מהחיים של המועסקים¹¹; ולעומת זאת הוא מצא – בניגוד לתוצאות מחקרנו – כי שיעור אבטלה גבוה מקל על המובטלים.

דיאגרמה 5. הפער בשיעור שבעי הרצון מהחיים בין מועסקים למובטלים, לפי שיעור אבטלה אזורי¹ (אחוזים)

(1) נפת מגורים. בשל מיעוט תצפיות של מובטלים במספר נפות, הן קובצו יחדיו על פי הפירוט הבא: גליל מרכזי/מזרחי וגולן – צפת, כנרת, יזרעאל, גולן; רחובות/רמלה – רחובות, רמלה; השרון – השרון, חדרה.

השפעת האבטלה על שביעות הרצון מהחיים מגלמת שלושה רכיבים: אובדן הכנסה, מחסור גיסא, ויותר פנאי, מאידך, המשולבים במודלים הידועים, וכן עלויות עקיפות לא-כספיות. במשוואה (4) מוצגים הרכיבים הרלוונטיים באמידת שביעות הרצון מהחיים של מועסק – הכנסתו מעבודה (Y^W) ושעות עבודתו (H), הגוזלות פנאי. מובטל מקבל דמי אבטלה (Y^U), ועצם האבטלה (U) פוגעת בשביעות הרצון שלו – משוואה (5). העלויות הלא-כספיות של האבטלה הן אפוא ΔS (משוואה 6). למובטל שעבד ערב אבטלתו במשרה מלאה בשכר הממוצע במשק הן שקולות לכ-3 אלפים ש"ח לחודש, שהן כרבע מסך עלות האבטלה במונחי אושר. מחקרים מהעולם (Winkelmann and Winkelmann, 1998; Clark and Oswald, 2000) הראו שחלקן גבוה אף יותר.

$$(4) \quad S^W = \beta Y^W - \delta H;$$

$$(5) \quad S^U = \beta Y^U - \gamma U;$$

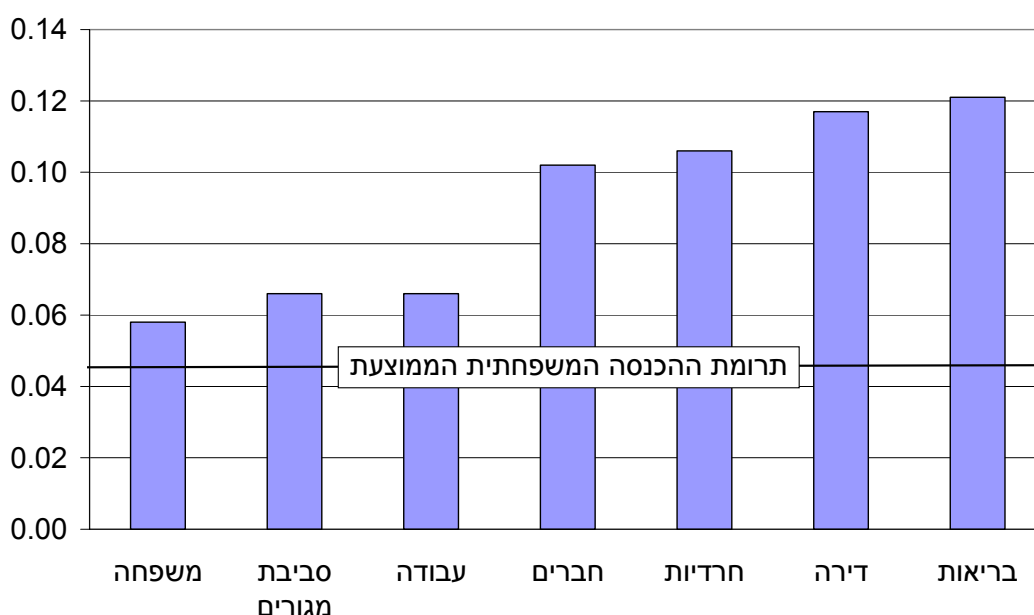
$$(6) \quad \Delta S = \beta(Y^W - Y^U) - \delta H + \gamma U.$$

¹¹ Di Tella et al. (1999) העריכו כי עליית שיעור האבטלה ב-1.5 נקודות אחוז באירופה ובארה"ב מביאה לירידת שביעות רצון של מועסקים, השקולה לפיצוי כספי של למעלה מ-200 דולרים לשנה.

3. שביעות הרצון מהחיים ושביעות רצון מתחומי חיים

לאחר שסיימנו לאמוד את התרומה של גורמי רקע סוציו-דמוגרפיים-כלכליים לשביעות הרצון של ישראלים מחייהם, נעבור לאמידה המבוססת על בחינת התשובות לשאלות על שביעות הרצון הכללית מתחומים שונים של החיים (life domains), כפי שנעשה במחקרים רבים בעולם. (ראו למשל Praag et al., 2002). מדיאגרמה 6 עולה כי תחומי החיים הבאים הם, בסדר יורד, בעלי התרומה הגבוהה ביותר לאושר: מצב בריאותי תקין, תנאי המגורים, הוויה חרדית וקשרים הדוקים עם חברים. בחשיבות משנית ניתן לציין את שביעות הרצון מהעבודה, סביבת המגורים וקשרים משפחתיים. ההשפעה השולית של כל התחומים שצוינו לעיל עולה על זו של ההכנסה המשפחתית החודשית הממוצעת.

דיאגרמה 6. ההשפעה השולית של תחומי חיים על שביעות הרצון מהחיים

שביעות הרצון בכל אחד מתחומי החיים פותחת פתח למחקר על הגורמים המשפיעים עליה, ומה עוד שבסקר החברתי מופיעות שאלות מפורטות בכל תחום. בחרנו להדגים סוגיה זו בקצרה לפי שביעות הרצון מאיכות סביבת המגורים.

החשיבות שהפרטים מייחסים לרכיבים שונים הקובעים יחד את האיכות של סביבת מגוריהם היא שיקול מרכזי בבחירת מקום המגורים ובהערכת ההרכב הרצוי של סל השירותים המוניציפליים. בסקר מופיעה שאלה על שביעות הרצון מסביבת המגורים ועוד שאלות נלוות על שביעות הרצון מתחומים העשויים להשפיע עליה. האמידה מבוססת על מודל Probit, הכולל גם משתנים כלכלים-חברתיים מפקחים של הפרט ומשק הבית.

באוכלוסייה כולה סדר החשיבות של משתני סביבת המגורים הוא כדלקמן (מהגבוה לנמוך): יחסים עם שכנים, שטחים ירוקים, ביטחון אישי, רעש וזיהום אוויר, וכן סידורי תחבורה ציבורית (לוח 4). אין בסקר החברתי מידע על שביעות הרצון ממערכת החינוך, שהיא נדבך באיכות סביבת המגורים של משפחות עם ילדים. זיהום האוויר עולה לראש סדר העדיפויות של החרדים, אולי בשל מגורי רבים מהם בשכונות הגובלות בעורקי תחבורה ראשיים (למשל

בירושלים ובבני ברק). הביטחון האישי הוא משתנה מרכזי אצל החרדים (כמו בכלל האוכלוסייה בירושלים), כנראה בשל ריבוי פיגועי הטרור בבירה. ריבוי ילדים ושיעור בעלות נמוך על כלי רכב מעלים את החשיבות של הסדרי תחבורה ציבורית בעיניהם. היחסים עם השכנים חשובים הרבה יותר לערבים, כנראה בשל המבנה החמולתי-קהילתי, ולעומת זאת שטחים ירוקים וזיהום אוויר אינם בראש מעייניהם. בתל-אביב מפגעי רעש מטרידים מאוד את התושבים. סידורי התחבורה הציבורית הם בעלי ערך רב, ולעומת זאת הפארקים תופסים חשיבות משנית, אולי בגלל השיעור הגבוה של הקשישים. בחיפה בולטת, מסיבות מובנות, הרגישות לזיהום האוויר, וגם השטחים הירוקים הם בעלי חשיבות רבה בהסבר שביעות הרצון מסביבת המגורים. סדר העדיפויות של תושבי ראשון לציון דומה לזה הארצי, אולם הביטחון האישי פחות חשוב להם, אף ששיעורי הפשיעה בעיר עולים במקצת על הממוצע הכלל-ארצי.

לוח 4. ההשפעה השולית של סביבת המגורים על שביעות הרצון ממנה

ראשון לציון	חיפה	תל-אביב	ירושלים	ערבים ¹	חרדים ¹	כללי ¹	
0.167	0.083	0.115	0.077	0.258	0.090	0.169	יחסים עם שכנים
0.082	0.166	0.057	0.133	0.060	0.046	0.117	שטחים ירוקים
0.036	0.067	0.107	0.133	0.106	0.100	0.108	ביטחון אישי ²
-0.075	-0.105	-0.125	-0.161	-0.132	-0.067	-0.088	רעש
-0.020	-0.060	-0.019	-0.046	-0.052	-0.148	-0.058	זיהום אוויר
0.037	0.029	0.113	-0.017	-0.005	0.062	0.040	תחבורה ציבורית
V	V	V	V	V	V	V	משתני רקע בסיסיים ³

(1) ביישובים עירוניים.

(2) מענה לשאלה: "האם אתה מרגיש בטוח ללכת לבדך בשעות החשיכה באזור בו אתה גר?".

(3) המשתנים המשולבים בלוח 1.

הוויה דתית היא גורם מפתח בהסבר שביעות הרצון מהחיים בארץ ובעולם (Beit- Hallahmi and Argyle, 1997; Argyle, 1999; Argyle, 1999; Argyle, 2002). לקהילה החרדית בישראל מאפיינים המייחדים אותה לעומת מרבית המאמינים האחרים, ואלו עשויים להשפיע על אושרם: חבורת לומדים ענפה הנושאת אופי אידיאליסטי עשויה לתרום לאושר, אך שיעור השתתפות נמוך בשוק העבודה וילודה גבוהה מגדילים את תחולת העוני ומעמיקים אותו; החיים בקהילה מעניקים לפרט תחושת ביטחון, ייחוד תרבותי, ותמיכה הדדית רחבה ביותר (גמ"חים, צרכניות זולות ועוד), אולם כנגד זאת הפיקוח החברתי ההדוק עלול לפגוע באושר. בחרנו לייחד מחקר נפרד לתרומת החרדיות לאושר.

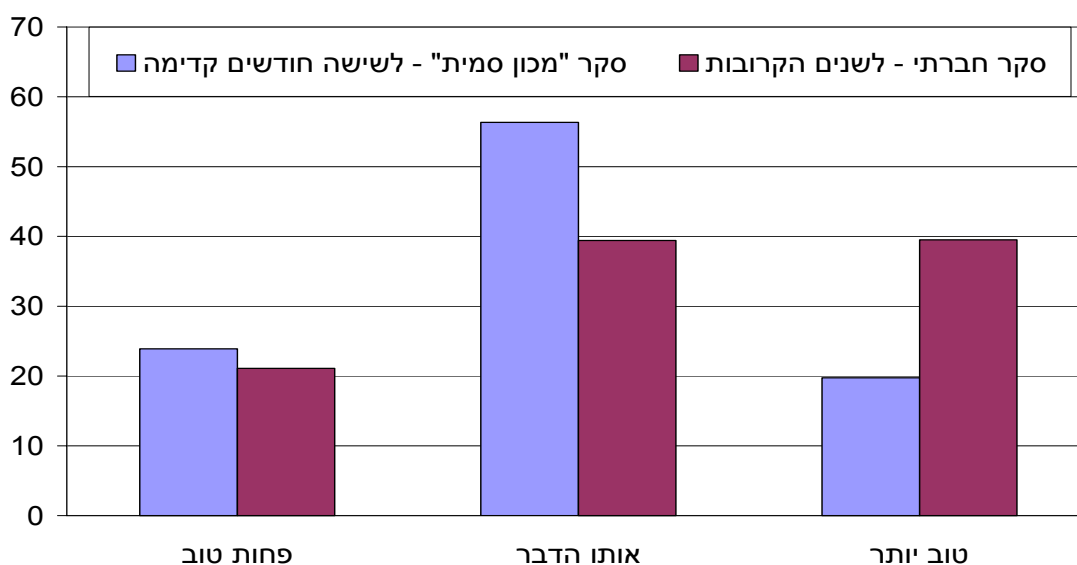
4. שביעות רצון וציפיות

אחת הסוגיות החשובות העולות במחקר על אושר הוא הציפיות לעתיד, שכן בחברה כמו ישראל, המאופיינת בניידות גבוהה בהכנסות, ייתכן שגם הציפיות לשיפור באושר ובמצב הכלכלי הן בהיקף רחב. בסקר החברתי מתבקשים הנסקרים להשיב אם בשנים הקרובות חייהם יהיו טובים יותר, טובים באותה מידה, או פחות טובים בהשוואה לחייהם היום, וישנה שאלה מקבילה לגבי

שינוי במצב הכלכלי בעתיד. שאלות אלו מסייעות להבנת דפוסי גיבוש הציפיות והקשר בין לבין מאפייני הפרט והערכתו את מצבו העכשווי.

תחילה נשווה את ציפיותיהם של הפרטים לגבי מצבם הכלכלי בשנים הקרובות לציפיותיהם לאופק של *שישה חודשים*, לפי הסקר החודשי של "מכון סמית" עבור עיתון "גלובס". מדיאגרמה 7 עולה כי עם התארכות אופק הציפיות שיעור המעריכים שמצבם הכלכלי ישתפר עולה עליה ממשית. ייתכן שהתמשכות המיתון פעלה להנמכת הציפיות בטווח הקצר, אבל התקווה כי הוא יסתיים בטווח הארוך הביאה לשיעור הגבוה יחסית של אלו המעריכים שמצבם הכלכלי ישתפר בשנים הבאות. מעניין שקיים גרעין של כחמישית מהבוגרים שניתן להגדירם כפסימיים בטווח הקצר והארוך כאחד, שכן הארכת אופק הציפיות כמעט אינה מקטינה את חלקם של רואי השחורות.

דיאגרמה 7. ציפיות למצב הכלכלי האישי – סקר חברתי בהשוואה לסקר "מכון סמית"¹ (אחוזים)

(1) סקר "מכון סמית" – מכלל המשיבים, למעט "אחר".

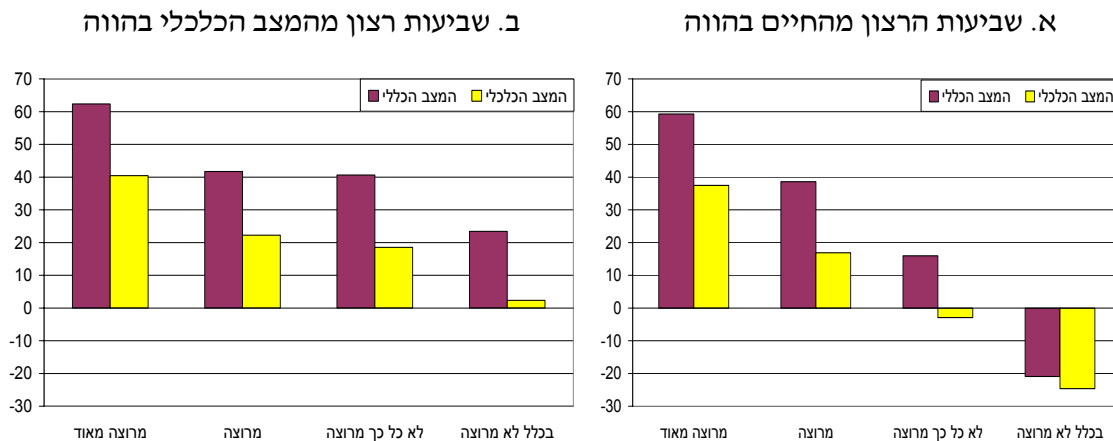
נבדוק עתה את הקשר בין שביעות הרצון הכללית מהחיים ושביעות הרצון מהמצב הכלכלי בהווה לבין ציפיות לשינוי בשביעות הרצון באותם תחומים. בדיאגרמה 8 מוצג הפער בין שיעור המשיבים כי בעתיד מצבם ישתפר לבין שיעור המשיבים כי מצבם יורע (מאזן הנטו). חלק הארי של הפרטים מעריכים שמצבם יוטב בעתיד (למשל 53 אחוזים למצבם הכללי), וזאת בדומה לממצאים שהתקבלו בעולם (Easterlin, 2001).

ככל ששביעות הרצון בהווה גבוהה יותר משתפר גם מאזן הנטו. שיעור האופטימיסטים בקרב אלו המרוצים ממצבם הכללי בהווה דומה לשיעורם בקרב אלו המרוצים ממצבם הכלכלי בהווה. לעומת זאת תחושה עכשווית קשה מהחיים בכלל מפחיתה ציפיות יותר מאשר אי שביעות רצון מהמצב הכלכלי: מאזן הנטו של הציפיות ביחס למצב הכללי בקרב אלו שאינם מרוצים כלל מחייהם בהווה הוא שלילי ועומד על -21 אחוזים (דיאגרמה 8א), ולעומת זאת מאזן הנטו חיובי לגבי המצב הכלכלי בקרב אלו שאינם מרוצים כלל ממצבם הכלכלי בהווה – 23 אחוזים

(דיאגרמה 8). משמעות הדבר היא שהמצב הכלכלי של משק הבית והפרט נתפס כנתון לשינויים גדולים יחסית, בעוד שאי שביעות רצון כללית מקרינה לשלילה על הציפיות.

דיאגרמה 8. מאזן הנטו¹ של הציפיות ביחס למצב הכלכלי/כלכלי² לפי:

(אחוזים)

- (1) ההפרש בין שיעור המשיבים שהמצב יהיה יותר טוב לשיעור המשיבים שהמצב יהיה פחות טוב.
- (2) בשנים הקרובות.

השפעתם של גורמי רקע אישיים ותחושות בהווה על הציפיות לשינוי בשביעות הרצון הכללית ובמצב הכלכלי נאמדה באמצעות רגרסיה מסוג Ordered Probit, ותוצאותיה מוצגות בלוח 5. (סימן חיובי מציין שהמשתנה פועל להעלאת הציפיות).

מתברר כי נשים, צעירים, אנשים בריאים וכן חרדים אופטימיים יותר ביחס לטיב חייהם בעתיד, ואילו נשואים (למעט נשואים טריים), בעלי הכנסה גבוהה יחסית ואלו החוששים מאובדן מקום עבודתם הם פסימיים יותר. לא נמצאה השפעה מובהקת של הלאום, היות האדם עולה חדש וההשכלה. מעניין שמובטלים מעריכים כי בעתיד יחול שיפור לטובה בחייהם. ככל ששביעות הרצון מהחיים בהווה גבוהה יותר הציפיות לחיים טובים יותר מתגברות, ממצא התואם את המוצג בדיאגרמה 8 לעיל. גורם זה הוא בעל התרומה הגבוהה ביותר לאופטימיות, והרחק מאחוריו משתרכים, בסדר יורד, חרדיות וביטחון תעסוקתי.

התוצאות לגבי שינוי במצב הכלכלי העתידי דומות, למעט המקרים הבאים: יהודים פסימיים יותר מערבים; מגדר וחרדיות אינם תורמים להסבר – אצל החרדים הניידות בהכנסות היא כנראה נמוכה למדי, וההוויה החרדית משפיעה בעיקר על שביעות הרצון הכללית. החשש מאובדן מקום העבודה הופך לגורם המפתח בהסבר הציפיות הכלכליות. שביעות הרצון מהמצב הכלכלי בהווה אמנם תורמת לשיפור הציפיות לעתיד כלכלי ורוד, אולם עוצמת ההשפעה חלשה הרבה יותר חלשה מזו שנאמדה לגבי השפעת שביעות הרצון מהחיים בהווה על הציפיות הכלליות, וזאת בדומה לאמור בניתוח של דיאגרמה 8.

לוח 5. אומדני ההשפעה של גורמי רקע ושל שביעות הרצון בהווה על הציפיות לשיפור המצב*

המשתנה המוסבר		המשתנה המסביר
הציפיות למצב הכלכלי	הציפיות למצב הכללי	
	-0.168	גבר
	-0.025	גיל
0.349e-3	(0.383e-4)	גיל בריבוע
-0.140	(-0.057)	יהודי ¹
(0.034)	(0.015)	עולה ²
0.194	0.146	מצב בריאותי שפיר ³
-0.101	-0.155	נשוי
(0.057)	0.167	נשוי טרי ⁴
(0.022)	(0.037)	אקדמאי
(0.107)	0.294	חרדי
(0.003)	-0.006	הכנסה משפחתית
(0.071)	(0.050)	מובטל
-0.326	-0.286	חשש מאובדן מקום העבודה ⁵
	0.496	שביעות רצון מהחיים בהווה
0.199		שביעות רצון מהמצב הכלכלי בהווה

* המקדמים מובהקים ברמת מובהקות של 5%, למעט אלו שבסוגריים.

(1) כולל עולים לא-יהודים.

(2) עולים משנת 1990 ואילך.

(3) אין בעיה בריאותית או פיזית בששת החודשים האחרונים לפחות.

(4) נשוי פחות מ-5 שנים.

(5) חשש גדול מאוד או גדול מאובדן העבודה בשנה הקרובה.

5. השוואה בין-לאומית

ברחבי העולם נערכים באופן שוטף זה עשרות שנים סקרים כלכליים-חברתיים ואחרים (חלקם פנלים), שבהם מתבקשים הנסקרים להשיב גם על שאלות סובייקטיביות כשביעות רצון מהחיים ואושר. מתכונת הסקר החברתי הישראלי דומה לזו של אותם סקרים. השאלה על שביעות הרצון בישראל והתשובות האפשריות זהות לאלו של הסקרים הכלל-אירופי והגרמני. בכל הסקרים האלה נמצא כי המיתאם בין תשובות לשאלות על שביעות רצון ועל אושר גבוה מאוד. עם זאת, הבדלים תרבותיים בין מדינות עלולים להקשות על השוואה בין-לאומית (Diener and Suh, 1999). העובדה שישראל היא מדינת העם היהודי אינה פוגמת בהשוואה, משום ששביעות הרצון מהחיים של יהודים ונוצרים מזרמים שונים דומה (Cohen, 2002).

כללית, שביעות הרצון והאושר גבוהים יותר במדינות בעלות תוצר גבוה לנפש. במדינות אלו שוררת בדרך כלל דמוקרטיה, והתושבים נהנים מזכויות אדם ומביטחון אישי, וזוכים לשירותי חינוך ובריאות מתקדמים; כל אלו מגבירים את שביעות הרצון. גורמים נוספים המשפיעים לחיוב על האושר הם צמיחה מהירה, שיעורי אבטלה ואינפלציה נמוכים ותנודתיות קטנה שלהם, מערכת תשלומי העברה נדיבה ואולי גם אי-שוויון קטן בהכנסות (Inglehart and Klingemann, 2002; Di Tella et al., 2003; Schwarze and Harper, 2003; Wolfers, 2003).

הסקר החברתי נערך בישראל בשנת 2002, בעיצומו של מיתון עמוק, עלייה חדה בשיעור האבטלה, האצת קצב האינפלציה והתערערות הביטחון האישי, ולכן היה ניתן לצפות כי שביעות הרצון מהחיים תתגלה כנמוכה יחסית. עם זאת, עולה ממחקרים שלשינויים מקרו-כלכליים אין השפעה גדולה על האושר¹², ולאורך פרקי זמן ארוכים למדי השינויים בשביעות הרצון הממוצעת של תושבי המדינה קטנים יחסית. לפיכך, השוואה בין-לאומית שאינה מתייחסת לאותה תקופה ממש בכל המדינות ולעיתוי דומה במחזור העסקים, אינה מעוותת את התמונה הכללית.

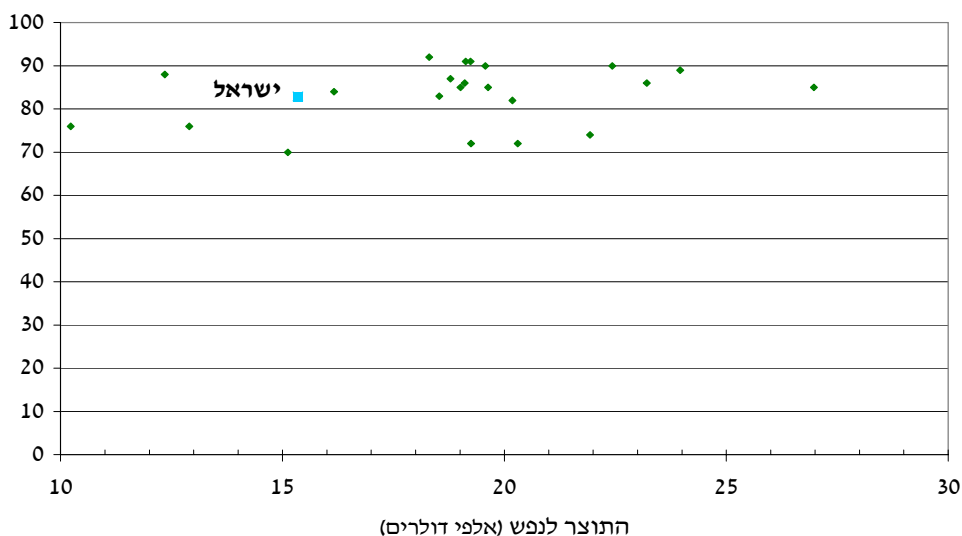
בדיאגרמה 9 מוצג שיעור שבעי הרצון מהחיים בישראל בשנת 2002 ובמדינות OECD בשנות התשעים. מתברר כי במדינות המפותחות להבדלים בתוצר לנפש אין השפעה של ממש על האושר. שביעות הרצון בישראל דומה לזו שנמצאה במדינות המתקדמות. כאשר בוחנים את התפלגות התשובות לשאלה על שביעות הרצון במדינות נבחרות באירופה (דיאגרמה 10) מוצאים דמיון רב בין ישראל לבין בריטניה. שיעור המרוצים מאוד מחייהם בישראל שני אך לזה שנמדד בבריטניה. בסך הכול שיעור הישראלים המאושרים עולה על השיעור המקביל במדינות אגן היס התיכון (יוון, ספרד ופורטוגל) ודומה לזה של מדינות המפתח ביבשת (איטליה, בריטניה, גרמניה וצרפת). גם התפלגות שביעות הרצון מהחיים לפי תכונות אישיות בישראל דומה להפליא לזו של אירופה וארה"ב.

מהסקר החברתי האירופי (European Social Survey) של 2003, שבו השתתפה ישראל לראשונה, עולה כי שביעות הרצון בארצנו (בסולם מ-0 עד 10) עמדה על 6.6 – נמוכה מזו שבמערב אירופה ובצפונה, וכן בספרד (בתחום 7.1 עד 8.0) וגבוהה מאשר ביוון ובפורטוגל (בר ואחרים, 2004).

מעניין לבחון היכן עמדה שביעות הרצון מהחיים בישראל בעבר לעומת מדינות העולם. מסקר בין-לאומי שנערך בתחילת שנות השישים (Cantril, 1965) עולה כי האושר בארץ היה דומה לזה שנמדד במדינות המערביות שנחקרו (גרמניה ויפן), למעט ארה"ב, שבה הוא היה גבוה קצת יותר. שביעות הרצון בישראל עלתה על זו במרבית המדינות המתפתחות. בקיבוצים נרשמה שביעות רצון הגבוהה מאשר בכל המדינות שבהשוואה.

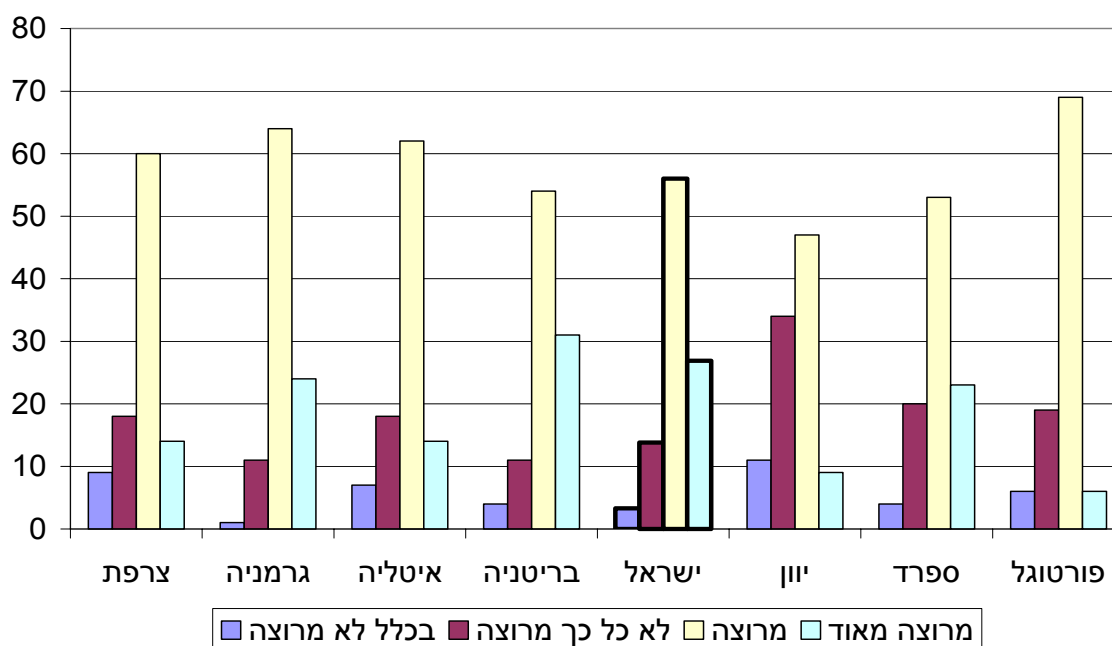
¹² למשל Di Tella et al. (2003) הראו שעליית שיעור האבטלה באירופה מ-9% ל-10% מפחיתה את שביעות הרצון ב-0.028 בלבד בסולם מ-1 עד 4.

דיאגרמה 9. שיעור שבעי הרצון מהחיים¹ בישראל בשנת 2002 ובמדינות OECD בשנות התשעים, לפי התוצר לנפש² (אחוזים)

המקור: הלמ"ס, סקר חברתי 2002; Inglehart and Klingemann (2002); Human Development Report (שנים שונות); עיבודי המחברים.
 (1) שיעור המשיבים שהם מרוצים מאוד או מרוצים מחייהם.
 (2) התוצר לנפש במונחי כוח קנייה, בדולרים קבועים של 1995.

דיאגרמה 10. שביעות הרצון מהחיים בישראל (2002) ובמדינות נבחרות באירופה (1992) (אחוזים)

המקור: הלמ"ס, סקר חברתי 2002; Blanchflower and Oswald (1997); עיבודי המחברים.

6. סיכום

הסקר החברתי של 2002 מגלה כי 83 אחוזים מהישראלים הבוגרים שבעי רצון מחייהם, בדומה לממצאים במדינות מתקדמות אחרות. נשים יותר מאושרות מגברים, יהודים יותר מערבים, וותיקים יותר מעולי שנות התשעים. שביעות הרצון של נשואים היא הגבוהה ביותר ואחריה של רווקים, אלמנים וגרושים. האושר פוחת עד אמצע החיים ולאחר מכן הוא שב ועולה. השפעת הכנסת משק הבית על אושרו של הפרט נמוכה למדי ופוחתת עם גידול העושר. ככל שהכנסת משק הבית גבוהה יותר מזו של משק בית דומה (מאותו הלאום, קבוצת הגיל וההשכלה) הפרט מרוצה יותר מחייו. גם דירוג כלכלי-חברתי שפיר של משק הבית לעומת תושבי עירו תורם לאושר.

אבטלה וחשש מאובדן מקום העבודה, המטריד כחמישית מהמועסקים, הם גורמי מפתח בהסבר אובדן אושר. הפגיעה באושרם של מובטלים בגילי הביניים כבדה במיוחד, וגם גברים, יהודים, עולים חדשים ומשכילים ניזוקים יותר מאחרים. האמרת שיעור האבטלה האזורי מרחיבה את הפער בשביעות הרצון של מועסקים למובטלים.

מבין תחומי החיים, למצב בריאותי שפיר התרומה הגבוהה ביותר להסבר שביעות הרצון מהחיים ואחריה באים, בסדר יורד, תנאי מגורים טובים, חרדיות וקשרים הדוקים עם חברים. הרחק מאחור משתרכים שביעות הרצון ממקום העבודה, מסביבת המגורים ומקשרי המשפחה. כל אלו חשובים יותר מהכנסת משק הבית; ולדוגמה: המחיר ההדוני של מצב בריאותי תקין עולה בממוצע על שלוש משכורות חודשיות.

שביעות הרצון מהמצב הכלכלי בהווה תורמת לשיפור הציפיות לעתיד הכלכלי. המצב הכלכלי של משק הבית והפרט נתפס כנתון לשינויים גדולים יותר מאשר שביעות הרצון הכללית.

מחקרים על שביעות רצון מהחיים מאפשרים לאתר את ההשפעות של מאפייני משק הבית והפרט על רווחתם. פרשנות הממצאים אינה ברורה מאליה. כך, לדוגמה, הוויה חרדית תורמת תרומה של ממש לאושר, ומכאן משתמע לכאורה שאדיקות דתית היא רצויה. ואולם ייתכן בהחלט שזו תוצאה של חיי קהילה מפותחים, ערבות הדדית וכיוצא באלה, שאותם ניתן לטפח גם במסגרות אחרות.

גם במקרים שבהם הפרשנות חד-משמעית קשה להצביע על צעדי מדיניות מתבקשים. כך, למשל מצב בריאותי רופף נמצא כגורם הראשון במעלה לפגיעה ברווחה. מכאן שעל מקבלי החלטות הדנים בהיקף המשאבים הציבוריים המוקצים לשירותי בריאות להתחשב בפגיעה האנושה באושר כתוצאה מהדרדרות איכות החיים של החולים, אולם כלל לא ברור מהן המסקנות האופרטיביות, בהתחשב בחלופות תקציביות אחרות.

בכמה תחומים המחקר על אושר מגלים תובנות חדשות, שמגבלות המודלים הכלכליים המקובלים מסכלות את האפשרות לזהותן. השפעת האבטלה על שביעות הרצון מהחיים מגלמת שלושה רכיבים: אובדן הכנסה מחד וגידול בפנאי מאידך, המשולבים במודלים הידועים, אך גם עלויות עקיפות, לא-כספיות. למובטלים שעבדו ערב אבטלתם במשרה מלאה בשכר הממוצע במשק עלויות אלו שקולות לכ-3 אלפים ש"ח לחודש, שהן כרבע מסך עלות האבטלה במונחי אושר. מחקרים מהעולם הראו שחלקן אף גבוה יותר. ממצאים אלו סותרים טענה רווחת שהאבטלה היא בעיקרה רצונית, ומדגישים את הצורך להפנות תקציבים ניכרים לתכניות להשבת מובטלים למעגל העבודה (welfare to work), למשל ברוח המלצות "ועדת תמייר". פתרון זה עדיף

על העלאת דמי האבטלה – שהשפעה על רווחת המובטלים מועטה יחסית, והיא יוצרת תמריצים שליליים לעבודה – ובלבד שדמי האבטלה מבטיחים קיום בכבוד, תנאי שלא תמיד מתקיים.

אחת המגמות ארוכת הטווח המאפיינות את שוק העבודה הישראלי היא התארכות שעות העבודה, תופעה שהתגברה עם עליית חלקם של הענפים המתקדמים בתעסוקה וירידת כוחם של איגודי העובדים. מהסקר החברתי ניתן ללמוד כי המחיר ההדוני של הפנאי שנגזל מהמועסקים מעל 50 שעות בשבוע עולה על תוספת ההכנסה הנובעת משעות העבודה הממושכות שלהם. משמע שעובדים אלו היו מעדיפים לעבוד פחות שעות לו הדבר היה נתון לשיקול דעתם. יש אפוא מקום לדון בסוגייה של משך שבוע העבודה, על כל המשתמע מכך במונחי תפוקה לאומית ורווחה.

תחום נוסף הראוי לתשומת לב במסגרת מחקרים עתידיים הוא מדדי עוני חלופיים. אחד מהם מבוסס על חישוב קו עוני סובייקטיבי, ברוח הגישה של אסכולת Leyden. (ראו למשל Praag and Frijters, 1999). כפועל יוצא יהיה ניתן לבנות סולמות שקילות ולהעריך את המבנה הרצוי של קצבאות הילדים. יש גם מקום לבחון את שביעות הרצון מהחיים בקרב אוכלוסיות ייחודיות כגון קשישים, שעל הסדרי הפנסיה שלהם ניתן ללמוד לעומק מתוך החלק המתחלף בסקר החברתי של 2002. לבסוף, בשנת 2002 התרחשו פיגועים קשים ברחבי הארץ אשר העצימו את המיתון והשיתו על הישראלים גם עלויות לא-כספיות. לאחרונה בדקנו סוגייה זו ומצאנו כי פיגועים קטלניים, במיוחד בעיר מגוריו של הנסקר, גורעים הרבה מן האושר. עם זאת, הפגיעה בשביעות הרצון מהחיים פוחתת חיש קל, כך שכעבור ימים אחדים היא מתפוגגת.

ביבליוגרפיה

- בר, ק', אורן, ע' ולוין-אפשטיין, נ' (2004), ישראל באירופה: קרוב יותר למזרח היבשת מאשר למערבה, דעות בעם, אוניברסיטת ת"א, מכון ב.י. כהן לחקר דעת קהל.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1995), דפוסי השימוש בזמן בישראל, סקר תקצוב זמן 1991/1992, סדרת פרסומים מיוחדים מס' 996.
- (2003a), אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה 1999, פרסום מס' 1197.
- (2003b), אינדיקטורים חברתיים נבחרים מנתוני הסקר החברתי 2002, הודעה לעיתונות 209/2003, 2/9/2002.
- זוסמן, נ' ורומנוב, ד' (טרם פורסם), הטרור וחרדת הישראלים: עדויות לעלויות הלא-כספיות של האינתיפאדה.
- Alesina, A., Di-Tella, R. and MacCulloch, R. (2001), *Inequality and Happiness: Are Europeans and Americans Different?* National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 8198.
- Argyle, M. (1999), "Causes and Correlates of Happiness", In D. Kahneman, E. Diener and N. Schwartz (editors), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, Russell Sage Foundation, New York.
- Beit-Hallahmi, B. and Argyle, M. (1997), *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*, Routledge, London and New York.
- Bertrand, M. and Mullainathan, S. (2001), "Do People Mean What They Say? Implications for Subjective Survey Data", *American Economic Review Paper and Proceeding*, Vol. 91, No. 2, pp. 67-72.
- Blanchflower, D.G. and Oswald, A.J. (1997), *The Rising Well-Being of The Young*, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 6102.
- and --- (2000), *Well-Being Over Time in Britain and the USA*, National Bureau of Economic Research, Working Paper 7487.
- Cantril, H. (1965), *The Pattern of Human Concerns*, Rutgers University Press, New Brunswick, N.J.
- Clark, A.E. (2003), "Unemployment as a Social Norm: Psychological Evidence from Panel Data", *Journal of Labor Economics*, Vol. 21, No. 2, pp. 323-351.
- and Oswald, A.J. (1994), "Unhappiness and Unemployment", *The Economic Journal*, Vol. 104, Issue 424, pp. 648-659.
- and --- (2002), *Well-Beings in Panels*,
<http://www.delta.ens.fr/clark/revClarkOsdec2002.pdf>.
- Cohen, A.B. (2002), "The Importance of Spirituality in Well-Being for Jews and Christians", *Journal of Happiness Studies*, Vol. 3, pp. 287-310.
- Di Tella, R., MacCulloch, R.J. and Oswald, A.J. (2003), "The Macroeconomics of Happiness", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 85, No. 4, pp. 809-827.

- Diener, E. and Suh, E.M. (1999), "National Differences in Subjective Well-Being", In D. Kahneman, E. Diener and N. Schwartz (editors), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, Russell Sage Foundation, New York.
- , ---, Lucas, R.E., Smith, H.L. (1999), "Subjective Well-Being: Three Decades of Progress", *Psychological Bulletin*, Vol. 125, No. 2, pp. 276-302.
- Easrelin, R.A. (1974), "Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence", In P.A. David and M.W. Reder, (editors), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramowitz*, Academic Press, New York and London.
- (1995) "Will Raising the Income of All Increase the Happiness of All?", *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 27, No. 1, pp. 35-48.
- (2001), "Income and Happiness: Towards a Unified Theory", *The Economic Journal*, Vol. 111, No. 473, pp. 465-484.
- Frey, B.S. and Benz, M. (2003), *Being Independent is a Great Thing: Subjective Evaluation of Self-Employment and Hierarchy*, University of Zurich, Institute of Empirical Research in Economics, Working Paper No. 135.
- Frey, B.S. and Stutzer, A. (1999), *Maximizing Happiness*, University of Zurich, Institute of Empirical Research in Economics, Working Paper No. 22.
- and --- (2002a), "What Can Economists Learn from Happiness Research?", *Journal of Economic Literature*, Vol. 15, No. 2, pp. 402-435.
- and --- (2002b), *Happiness & Economics*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- and --- (2003), *Testing Theories of Happiness*, University of Zurich, Institute of Empirical Research in Economics, Working Paper No. 147.
- Helliwell, J.F. (2003), "How's Life? Combining Individual and National Variables to Explain Subjective Well-Being", *Economic Modeling*, Vol. 20, Issue 2, pp. 331-360.
- Inglehart, R. and Klingemann, H.D. (2002), *Genes, Culture, Democracy, and Happiness*, www.worldvaluesurvey.org/library/index.html, 19/4/2002.
- Kahneman, D., Diener, E. and Schwarz, N. (1999), *Well-Being: The Foundation of Hedonic Psychology*, Russell Sage Foundation, New York, New York.
- Layard R. (2003), *Happiness – Has Social Science a Clue?* Lionel Robbins Memorial Lectures 2002/2003, London School of Economics and Political Science, Centre of Economic Performance, April 2003.
- Lelkes, O. (2002), *Tasting Freedom: Happiness, Religion and Economic Transition*, London School of Economics, Centre for Analysis of Social Exclusion. CASEpaper 59.
- Lucas, R.E., Clark, A.E., Georgellis, Y. and Diener, E. (2002), *Unemployment Alters the Set-Point for Life Satisfaction*, CNRS, DELTA, Working Paper No. 2002-17.

- McBride, M. (2001), "Relative-Income Effects on Subjective Well-Being in the Cross-Section", *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 45, Issue 4, pp. 251-278.
- Merz, J. (2002), "Time and Economic Well-Being – A Panel Analysis of Desired Versus Actual Working Hours", *Review of Income and Wealth*, Series 48, No. 3, pp. 317-346.
- Morawetz, D. (and 8 other authors) (1977), "Income Distribution and Self-Rated Happiness: Some Empirical Evidence", *The Economic Journal*, Vol. 87, Issue 347, pp. 511-522.
- Praag, B.M.S and Ferrer-i-Carbonell, A. (2002), *Life Satisfaction Differences Between Workers and Non-Workers – The Value of Participation Per-se*, Tinbergen Institute, Discussion Paper 2002-018/3.
- and Frijters, P. (1999), "The Measurement of Welfare and Well-Being: The Leyden Approach", In D. Kahneman, E. Diener and N. Schwartz (editors), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, Russell Sage Foundation, New York.
- , --- and Ferrer-i-Carbonell, A. (2002), *The Anatomy of Subjective Well-Being*, Tinbergen Institute, Discussion Paper 2002-022/3.
- Schwarze, J. and Harpfer, M. (2003), *Are People Inequality Averse, and Do They Prefer Redistribution by the State? A Revised Version*, IZA, Discussion Paper No. 974.
- Senik, C. (2003), *What Can We Learn from Subjective Data? The Case of Income Well-Being*, CNRS, DELTA, Working Paper No. 2003-06.
- Stutzer, A. (2003), *The Role of Income Aspiration in Individual Happiness*, University of Zurich, Institute of Empirical Research in Economics, Working Paper No. 124.
- Stutzer, A. and Frey, B.S. (2003), *Stress That Doesn't Pay: The Commuting Paradox*, University of Zurich, Institute of Empirical Research in Economics, Working Paper No. 151.
- Winkelmann, L. and Winkelmann, R. (1998), "Why are the Unemployed so Unhappy? Evidence from Panel Data", *Economica*, Vol. 65, No. 257, pp. 1-15.
- Wolfers, J. (2003), *Is Business Cycles Volatility Costly? Evidence from Surveys of Subjective Well-Being*, Stanford Graduate School of Business, Research Paper No. 1751(R), January.